

מדינת ישראל
משרד החינוך
המינהל הפדגוגי
אגף א' לחינוך מיוחד

פיתוח מיומנויות תקשורת בקרב תלמידים עם צרכים מורכבים: מדיניות, הנחיות, נהלים ועקרונות עבודה

פיתוח מיומנויות תקשורת בקרב תלמידים עם צרכים מורכבים

הוכן על ידי:

שמחה הלוי – מפקחת ארצית באגף לחינוך מיוחד

ד"ר רונית סבן – מדריכה ארצית בתחום מוגבלות שכלית התפתחותית, אגף לחינוך מיוחד

נירי דוד – מדריכה ארצית בתחום מוגבלות שכלית התפתחותית, אגף לחינוך מיוחד

ד"ר דליה טל – לשעבר מפקחת ארצית, ממונה על תכנון פדגוגי, אגף לחינוך מיוחד

איריס סגל – לשעבר רפרנטית למקצועות הבריאות, אגף לחינוך מיוחד

יעצו: ד"ר אורלי הלפרן, ורדה לביא, יערה גרנשטיין, יפית כהן בוננה, מרים אחיון, ד"ר ניצן

כהן, עטרה פרדיונג, רונה דולמן

עיצוב: ארט פלוס – דפוס ירוק, ירושלים

הוצאה לאור: גף הפרסומים, משרד החינוך

חזון החינוך המיוחד מציב לנגד עיניו את זכותו של כל תלמיד להיות בוגר פרואקטיבי בחברה, אשר ממצה את שאיפותיו בחיים בהתאם ליכולותיו ולכישוריו ומנהל חיים של איכות. פיתוח יכולת תקשורת היא אבן דרך למימוש זכות זו.

תקשורת היא צורך בסיסי וגם זכות בסיסית של בני אדם. לכל אחד, בלי הבדל בעוצמת הפגיעה והמגבלה, יש הזכות הבסיסית לעצב את איכות החיים שלו באמצעות תקשורת (מתוך: הזכות לתקשורת – מגילת זכויות, אתר אייזק ישראל)¹.

תקשורת המותאמת לתלמיד משרתת את צרכיו להבניית יחסים בין-אישיים/ חברתיים ומשמשת תשתית ללמידה אקדמית במסגרת החינוכית. יכולת זו הכרחית לצורך השתלבותו והשתתפותו המיטבית של התלמיד במערכת החינוך ובקהילה. על כן חלה החובה על צוותים חינוכיים וטיפוליים אשר עובדים עם תלמידים עם צרכים תקשורתיים מיוחדים לקדם יכולת זו באופן מיטבי אצל כל תלמיד ותלמיד הנדרש לכך.

המסמך הנוכחי, 'פיתוח מיומנויות תקשורת בקרב תלמידים עם צרכים מורכבים: מדיניות, הנחיות, נהלים ועקרונות עבודה', נועד להנגיש את תהליך התאמת המערכת התקשורתית של התלמיד והטמעתה במסגרת החינוכית. המסמך נחלק לשני חלקים:

☐ מושגים ועקרונות יסוד הקשורים לפיתוח מיומנויות תקשורת ולשימוש במערכות תקשורת תומכות וחליפיות.

☐ שלבים בפיתוח יכולת תקשורתית של תלמיד בבית-הספר, בכיתה וברמת הפרט.

אנו תקווה שהמסמך ישמש כלי עזר יעיל בידי הצוותים החינוכיים והטיפוליים במסגרות השונות לפיתוח ולהרחבה של כישורים תקשורתיים, להתאמה של מערכות תקשורת והטמעתן בחיי היום-יום של התלמיד. תודה לכותבים ולשותפים בגיבוש מסמך זה.

רחלי אברמזון

שמחה הלוי

מנהלת אגף א' חינוך מיוחד

מפקחת ארצית אגף א' חינוך מיוחד

1 The Communicative Needs of Persons with Severe Disabilities(1992). Guidelines for meeting the communication needs of persons with severe disabilities. Asha, 34 (March, Supp. 7) 1 - 8 http://www.asha.org/NJC/bill_of_rights

תוכן עניינים

7	הקדמה
8	מבוא
11	חלק ראשון: הגדרות, מושגים עקרונות יסוד בשימוש
18	במערכת תקשורת תומכת חליפית
23	חלק שני: פיתוח תכנית תקשורת במסגרת החינוכית
25	בכיתה
28	פיתוח תקשורת כחלק ממטרות התל"א
29	או התח"י של התלמיד
30	1. הכנה ואיסוף מידע
31	2. בניית פרופיל תקשורת
35	3. בחירת מטרות
35	4. שילוב מטרות בתחום התקשורת
35	בתכניות הוראה
39	5. ביצוע, בקרה ומעקב
41	נספחים

הקדמה

חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלויות אושר בשנת 1998. מטרתו להגן על כבודו ועל חירותו של כל אדם עם מגבלה ולאפשר לו לחיות חיים פעילים תוך מתן מענה לצרכיו המיוחדים ואפשרות למיצוי מלא של יכולותיו. חוק זה עוסק, בין השאר, בהנגשה של מוסדות החינוך ושל השירות הניתן בהם. בחודש מרס 2005 תוקן החוק, והורחב נושא הנגישות הקובע את החובה להנגיש מבנים, תשתיות, סביבות ושירותים הניתנים לציבור באופן שגם אנשים עם מוגבלות יוכלו ליהנות מהם ולהשתמש בהם בחופשיות. חובת ההנגשה, לאור זאת, חלה גם על שירותי החינוך הניתנים לתלמידים (מתוך אתר כל זכות).²

הנגשת חינוכם של תלמידים עם קשיים בתפקוד בתחומי התקשורת, השפה והלמידה, הלומדים במערכת החינוך, עמדה לנגד מחברי מסמך זה. במסמך יפורטו מדיניות, נהלים והנחיות ועקרונות העבודה עם תלמידים אלו.

2 כל זכות. חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלויות.

חוק שוויון זכויות
לאנשים עם
מוגבלויות אושר
בשנת 1998. מטרתו
להגן על כבודו
ועל חירותו של כל
אדם עם מגבלה
ולאפשר לו לחיות
חיים פעילים תוך
מתן מענה לצרכיו
המיוחדים ואפשרות
למיצוי מלא של
יכולותיו.

מבוא

יכולתו של האדם לתקשר עם הזולת היא אחת מאבני היסוד של הקיום האנושי. בקרב ילדים עם התפתחות תקינה יכולת זו מתפתחת באופן טבעי בד בבד עם התפתחות השפה, ההתפתחות הקוגניטיבית, המוטורית, הרגשית-חברתית ועוד. בקרב ילדים עם צרכים מורכבים התקשורת והשפה אינן מתפתחות באופן טבעי, ויש צורך בתמיכה ובפיתוח דרכי התערבות כדי לקדם. בסקירת מאמרים שתיארו תכניות התערבות בשפה ובתקשורת בקרב תלמידים עם לקויות מורכבות, אשר פורסמו בארה"ב לאורך שני עשורים (בין השנים 1987 – 2007) נמצא, כי בקרב 97.5% מהתלמידים העלו התערבויות אלה תוצאות חיוביות.³ על כן, חשובה ביותר התערבות בתחומי התקשורת והשפה במסגרות החינוך בקרב אוכלוסייה זו, במטרה להעלות את מעורבותה החברתית והלימודית הן בבית-הספר והן בבית ובקהילה. בבואנו לדון בהמלצות לפיתוח תכניות התערבות מתאימות אנו מבקשים להדגיש כמה עקרונות שעל בסיסם תונח התשתית לתכניות השונות:

- 1. כל תלמיד באשר הוא זכאי לקבל הזדמנות לתקשר עם סביבתו.** אחד מתפקידיו הראשוניים והחשובים של הצוות הרב-מקצועי במסגרת החינוכית הוא לדאוג להתאמת התקשורת ולהזדמנויות ללמידה שיאפשרו שימוש בה.
- 2. אין תנאים מוקדמים לתקשורת.** הערכת יכולת התקשורת ובניית מענה תקשורתי הן מההתאמות הבסיסיות שיש להעניק לתלמידים אלה. אין צורך לבחון יכולות אחרות של התלמיד כגון: יכולת מיון, התאמת תמונה לתמונה, זיהוי תמונות וכדומה כתנאי מקדים לתהליך זה.
- 3. התאמות נכונות הן התשתית בעבודה עם תלמידים עם מוגבלות מורכבת.** אמצעי הטכנולוגיה המסייעת משמשים התאמה בסיסית לאוכלוסייה עם מוגבלות בתחומי התקשורת, כפי שמשקפיים הן התאמה הכרחית לתלמידים עם ליקוי ראייה. לדוגמה, מתגים, מערכת תקשורת תומכת חליפית (תת"ח), הושבה מותאמת ועוד.
- 4. בהתאמת מערכת תקשורת שותף הצוות הרב-מקצועי הכולל: קלינאית תקשורת, מרפאה בעיסוק, פיזיותרפיסטית, צוות חינוכי וכן הוריו של התלמיד והתלמיד עצמו, בהתאם ליכולותיו. התאמת המערכת מחייבת התייחסות למכלול ההיבטים התקשורתיים, החברתיים, הפיזיים, והקוגניטיביים של התלמיד.** לדוגמה, עבור תלמיד עם מגבלה פיזית יש לתת את הדעת גם על: הושבה מותאמת, התאמת מתגים או אביזרים אחרים שבעזרתם יפעיל התלמיד את המערכת.

בקרב ילדים עם צרכים מורכבים התקשורת והשפה אינן מתפתחות באופן טבעי, ויש צורך בתמיכה ובפיתוח דרכי התערבות כדי לקדם.

Snell, Brady, Mclean, Ogltra, Siegel, Sylvester, Mineo, Paul, Ronski, & Sencik, 3
2010

אבן יסוד בעבודה
עם תלמידים עם
צרכים מורכבים
ומוגבלות
תקשורתית היא
פיתוח מיומנויות
תקשורת

תכניות הלימודים לתלמידים עם צרכים מורכבים כוללות מקצועות ליבה ותכניות ייחודיות אשר פותחו עבור אוכלוסייה זו. תחום התקשורת הוא בין תכניות הלימוד הייחודיות שיש לממש בקרב תלמידים עם צרכים מורכבים (משרד החינוך, 2007). לאור זאת, מטרותיו של מסמך זה הן לקדם ולפתח את תחום התקשורת בכלל ואת השימוש בתקשורת תומכת וחליפית בפרט, ולשלבם בכלל התכניות והפעילויות שלהן שותפים תלמידים עם צרכים מיוחדים, כמו, תלמידים עם מוגבלות שכלית התפתחותית, תלמידים בספקטרום האוטיסטי ותלמידים עם שילוב של מגבלה פיזית ומוגבלות שכלית. המסמך מיועד לקלינאיות תקשורת המובילות את תחום התקשורת והשפה במסגרות חינוך, לצוותים חינוכיים ולצוותים ממקצועות הבריאות שלהם תפקיד משמעותי בהטמעת המטרות התקשורתיות של התלמיד בחיי היום-יום במסגרת החינוכית.

אבן יסוד בעבודה עם תלמידים עם צרכים מורכבים ומוגבלות תקשורתית היא פיתוח מיומנויות תקשורת. מסמך זה, המפרט מדיניות, הנחיות ועקרונות הפעלה להטמעת תכניות ייחודיות בתחום התקשורת, מרחיב בהיבט התקשורת מסמכים אחרים המתייחסים לתכנון הלימודים ומוסיף עליהם כמו:

1. מסמך תכנון הלימודים לתלמידים הלומדים במסגרות החינוך.⁴
2. מסמך עקרונות עבודה בהוראת תלמידים עם מוגבלות שכלית התפתחותית.⁵
3. תכנית לימודים תקשורת תומכת וחליפית.⁶
4. המדריך ליישום ולהטמעה של תכניות הלימודים בחינוך הלשוני בחינוך המיוחד.⁷

על הצוות החינוכי לסייע לכל תלמיד להיות עצמאי ככל שניתן בתקשורת עם הסביבה, או במילים אחרות להיות בעל כשירות תקשורתית, ולהרחיב את ההזדמנויות שלו לתקשר, לשחק, ללמוד, להתנסות במקומות עבודה ולהשתלב בקהילה.

בחלקו הראשון של מסמך זה יפורטו מושגים ועקרונות יסוד הקשורים לפיתוח מיומנויות תקשורת ושימוש במערכות תקשורת תומכת וחליפית. חלקו השני של המסמך יתמקד בפיתוח תכנית תקשורת במסגרת החינוכית, ויפורטו בו השלבים לפיתוח תכנית זו אשר יסייעו לתלמידים עם לקויות מורכבות למצות את הפוטנציאל התקשורתית שלהם. חשוב להכיר ולהבין את המושגים המפורטים בחלקו הראשון של המסמך טרם תחילת העבודה עם התלמיד, בהמשך ניתן להתמקד בחלקו השני.

4 משרד החינוך, 2007.

5 משרד החינוך, 2016

6 חצרוני, 2010.

7 משרד החינוך, 2007ב'.

חלק ראשון

הגדרות ומושגים

1 שפה

מערכת סמלים מוסכמים בעלת חוקים דקדוקיים המשמשת למטרות תקשורתיות, מחשבתיות וחברתיות והמתאימה לתרבות נתונה בזמן נתון. באמצעות השפה ניתן להעביר מידע במהירות, בקלות ובגמישות ובאופן מדויק בהרבה מאשר בדרכי תקשורת אחרות. השפה היא התנהגות לשונית הנרכשת באופן טבעי ובדרך בלתי פורמלית על-ידי כל תינוק הגדל בסביבה אנושית.⁸ באמצעות השפה אנו מסוגלים לבטא דקויות במערכת יחסים, במחשבות וברגשות ואף לשוחח על נושאים מופשטים. השפה והדיבור מאפשרים תהליכים חשיבתיים גבוהים ביותר למין האנושי. רוב רובו של המין האנושי מביע את שפתו ב**דיבור**, כלומר, באמצעות הגייה בעזרת איברי הדיבור. בלשנים וחוקרי שפה מחלקים את מרכיבי השפה בדרכים שונות. על-פי גישה אחת, השפה מורכבת משישה תחומים. **סמנטיקה** – מכלול המילים, המשמעויות והתכנים שאנו מייצגים בעזרת השפה. **תחביר** (סינטקס) – מערכת של עקרונות ושל כללים המתארים את אופן צירופן של מילים ליצירת משפטים המקובלים בשפה. **מורפולוגיה** – חוקי בניית המילים בעזרת צורנים של תוכן ושל תפקוד דקדוקי ודרכי הצטרפות הצורנים למילים. **פונולוגיה** – מערכת ההגאים המשמשים את הדוברים בשפה נתונה. זוהי מערכת של חוקי הגייה של העיצורים ושל התנועות ושל אופן הצטרפותן למילים בשפה נתונה.⁹ **פראגמטיקה** – דרכי השימוש בשפה בהקשר החברתי והתרבותי שלה.¹⁰ חוקי השיח המקובלים בחברה ובתרבות נתונה תלויים בדובר ובמאזין, בגילם, במעמד ובמשתנים נוספים הקשורים לתוכני השיח. **שיח וסיפור** – פעולות לשוניות המתרחשות בין שני דוברים או יותר, כשהם מפתחים נושא מעבר למשפט הבודד.¹¹

2 תקשורת

תהליך שבו משתתפים מעבירים ביניהם מידע, רעיונות והתייחסות לצרכים. לתקשורת תפקיד מרכזי כמעט בכל היבט בחיי היום-יום שלנו. תקשורת יעילה הכרחית ללמידה, להתפתחות, לטיפול עצמי, למעורבות חברתית, לחינוך ולתעסוקה. הכישורים התקשורתיים מאפשרים לנו להביע צרכים בסיסיים, להיות שותפים בחיים חברתיים, להביע ערכים ותחומי עניין מועדפים.¹² תקשורת היא תהליך של מסירה וקבלה של מידע, של צרכים, של רצונות או של מחשבות, באמצעי משותף ועם כוונה תקשורתית שמטרתה להשפיע על התנהגות השומע בדרך כלשהי. למסר המועבר מגוון מטרות ותפקידים, כמו: להסב תשומת לב, לבקש חפץ או פעולה מאדם אחר,

השפה היא התנהגות לשונית הנרכשת באופן טבעי ובדרך בלתי פורמלית על-ידי כל תינוק הגדל בסביבה אנושית

8 רום, סגל וצור, 2005, רום, צור וקרייזר, 2009.

9 רום, צור וקרייזר, 2009.

10 Owens אצל רום, סגל וצור, 2005.

11 רום, סגל וצור, 2005, רום, צור וקרייזר, 2009.

12 Stoner et al. 2006.

תקשורת היא תהליך של מסירה וקבלה של מידע, של צרכים, של רצונות או של מחשבות, באמצעי משותף ועם כוונה תקשורתית שמטרתה להשפיע על התנהגות השומע בדרך כלשהי.

להשתתף בפעילות או לבקש מידע וכו'. המסר יכול לשמש גם כדי להעביר מידע או רגשות לאחר. לרוב, המסרים מועברים באמצעות שפה, אולם אנו מתקשרים לא רק במילים ולעיתים ללא מילים כלל (הצבעה יכולה לשמש לבקשת חפץ, חיוך משמש להעברת רגש, תינוק המרים ידיים כלפי מבוגר מעביר מסר "תרימו אותי")¹³.

3 כוונות תקשורתיות

כוונות תקשורתיות הן מטרת התקשורת, הסיבות שבגללן האדם מתקשר. בתהליך התקשורת האדם מביע כוונות תקשורתיות שונות, כמו למשל, מבקש חפץ, מביע את דעתו בנושאים שונים, מביע מחאה, מסב תשומת לב, בוחר, עונה לשאלה, שואל שאלה, מברך ברכה חברתית וכד'.
 כוונות תקשורתיות הן התנהגויות בעלות משמעות המכוונות לאדם אחר. מכוונות תקשורתיות זו לאדם אחר מתפתחת כתוצאה מהיענות חיובית של השותף התקשורתית להתנהגויות קדם-מכוונות (ללא כוונה לשותף התקשורתית). כתוצאה מהיענות של השותף התקשורתית, הופכות עם הזמן ההתנהגויות הקדם-מכוונות להתנהגויות מכוונות, תכליתיות.¹⁴

4 אמצעים תקשורתיים

אמצעים שבהם האדם משתמש כדי להביע את כוונותיו התקשורתיות, כגון: דיבור, כתיבה, מסרונים, דוא"ל, מחוות (ג'סטות), הבעות פנים, תנועות גוף, שפת סימנים ועוד. המסרים שאותם הוא רוצה להעביר יכולים להיות מיוצגים באמצעים שונים – צלילי דיבור, תמונות, סמלים, אותיות ועוד (ראו בהמשך אמצעי העברה).

5 תקשורת תומכת וחליפית (תת"ח)

זוהי מערכת של אסטרטגיות, שיטות ואמצעים המאפשרת פיצוי עבור יחידים עם מוגבלות תקשורתית, אשר אינם יכולים לתקשר בצורה פונקציונלית באמצעות שפה מדוברת או כתובה.¹⁵

- תקשורת תומכת חליפית נותנת מענה במקרים כגון אלה:
- פגיעה ביכולת להפיק דיבור מובן למאזין כתוצאה משיתוק מוחין, מפגיעה נרכשת, אפרקסיה או ממחלות ניווניות שונות.
- מוגבלות התפתחותית כמו מוגבלות שכלית התפתחותית.
- פגיעה ראשונית בתקשורת, כמו באוטיזם.

Ostry, C., Wolfe, P.S., & Rusch, F.R. 2008; Watson, Lord, & Bogdashina, 2005
 13 Schaffer & Scopler, 1989
 14 Beukelman & Mirenda, 2013
 15 חצרוני, 2010.

שימוש במערכות של תקשורת תומכת חליפית יכול לתת מענה לקשיי התקשורת לאנשים עם המוגבלויות הללו. אולם, אופי המוגבלות ותפקודו של התלמיד הם שיכתיבו את סוג המערכת התקשורתית אשר תותאם, דרך ההטמעה שלה ואופן השימוש בה ואת דרכי העבודה.

כדי לאפשר לכל אדם לתקשר על-אף מגבלותיו, יש לתת את הדעת לשלושה מרכיבים של מערכות תת"ח: אמצעי העברה, אמצעי בחירה ואמצעי ייצוג.¹⁶ **אמצעי העברה** מתייחסים לדרך שבה מועבר המסר. אמצעי התקשורת התומכת והחליפית מאופיינת במגוון רחב. חלק מאמצעי התת"ח הם ללא עזרים, למשל, ג'סטות, הבעות פנים, שפת גוף ועוד, וחלקם עם עזרים, כמו מכשירי פלט קולי, מחשבי תקשורת, קלסרי תקשורת, מחשב לוח ועוד. שימוש בעזרים הוא חלק מהנגשה ומטכנולוגיה מסייעת. אפשר להפעיל את אמצעי התת"ח השונים בעזרת **אמצעי בחירה**, שהם אמצעים לבחירת סמל. אמצעי הבחירה מותאמים ליכולת המוטורית של משתמש התת"ח, לדוגמה, באמצעות הצבעה ישירה על הסמל, במסירת כרטיס, בסריקה¹⁷ (חזותית או שמיעתית) ובמבט עיניים. מאפיין נוסף המשפיע על השיקולים בבחירת אמצעי התקשורת הוא **אמצעי הייצוג**,¹⁸ הסמלים המייצגים את הרעיון. אמצעי הייצוג נקבע בהתאם ליכולת ההסמלה של התלמיד. ישנם תלמידים הזקוקים לתצלום של החפץ המיוצג כדי להעביר את המסר שאותו הם רוצים למסור, ואחרים יכולים להשתמש בסמל גרפי. ישנם תלמידים שיכולים להשתמש במילה הכתובה, ואחרים הזקוקים לחפץ מוקטן המייצג את המסר.¹⁹

לכל אחד מאמצעי התת"ח יתרונות וחסרונות. בעת בחירת אמצעי תת"ח המותאם עבור תלמיד יש להתייחס למכלול ההיבטים שצוינו. יש לבחון את מאפייני התלמיד – היכולת הקוגניטיבית שלו, יכולתו התקשורתית ויכולתו המוטורית. היכולת הקוגניטיבית משפיעה על ההחלטה על סוג הסמל שיותאם לתלמיד. ככל שהיכולת הקוגניטיבית גבוהה יותר סביר להניח שהוא יוכל להשתמש בסמל מופשט יותר, לדוגמה, סמל pcs או מילה כתובה. עבור תלמידים עם מוגבלות שכלית משמעותית ייתכן שחלקם ישתמשו בשלב הראשון בחפצים מוחשיים ובהמשך נציע להם חפצים מוקטנים, תצלום של החפץ או סמלים, ואילו אחרים יוכלו להשתמש כבר מהשלב הראשון בסמל.

ממחקרים עולה, כי משתמשי תת"ח בוחרים באמצעי תקשורת שונים בסביבות שונות.²⁰ כך לדוגמה, התלמיד ישתמש בג'סטות ובקולות עם בני משפחתו, יבחר

ישנם תלמידים הזקוקים לתצלום של החפץ המיוצג כדי להעביר את המסר שאותו הם רוצים למסור, ואחרים יכולים להשתמש בסמל גרפי. ישנם תלמידים שיכולים להשתמש במילה הכתובה, ואחרים הזקוקים לחפץ מוקטן המייצג את המסר.

16 להרחבה בנושא אמצעי ייצוג, אמצעי בחירה ואמצעי העברה ראו חצרוני, 2010.
17 להרחבה ראו: א' דרמר וו' לביא (2007), **לוחות בסריקה שמיעתית - כשכל הדרכים נראות חסומות**, שנתון בשנתון אייזק, 2014, עמי 53-56.
18 אמצעי הייצוג הם האמצעים המייצגים את החפץ או הרעיון שאותו אנו רוצים להביע. לדוגמה, תצלום של כדור כדי לבקש כדור, סמל של פרצוף מחייך לייצוג של 'שמח'.
19 חצרוני, 2010.
20 בלקסטון והאנט-ברג, 2003.

מכלול אמצעי
התקשורת שבהם
ישתמש התלמיד
נקרא מערכת
תקשורת, ועל
הצוות העובד עם
התלמיד להכיר
את המערכת
התקשורתית
שלו ולאפשר לו
להשתמש בכל
אחד מהאמצעים
לאורך יום
הלימודים.

אוכל באמצעות לוח תקשורת וישתתף בשיעור באמצעות מכשיר פלט קולי. מכלול אמצעי התקשורת שבהם ישתמש התלמיד נקרא **מערכת תקשורת**, ועל הצוות העובד עם התלמיד להכיר את המערכת התקשורתית שלו ולאפשר לו להשתמש בכל אחד מהאמצעים לאורך יום הלימודים. וזאת, כיוון שהמטרה היא התקשורת ולא האמצעי. לכן נאפשר לתלמיד להעביר את כוונותיו התקשורתיות בכל אמצעי מקובל שבו יבחר. לדוגמה, אם התלמיד מצביע על הכדור שאיתו הוא רוצה לשחק לא נדרוש ממנו שיצביע על הסמל.

6 מטרות האינטראקציות התקשורתיות

- ג'ניס לייט הציגה מטרות המתממשות בעת אינטראקציה תקשורתית:²¹
- **הבעת צרכים ורצונות** – רצון לחפץ או לפעולה. המטרה היא לווסת התנהגות של האחר באמצעות מימוש צרכים או רצונות, כמו למשל לבקש מים, לבקש לצאת לטיול, או להפסיק פעילות מסוימת.
 - **העברת מידע** – המטרה היא לשתף במידע ולא לווסת התנהגות. לדוגמה: ילד שמספר למורה ולחבריו בכיתה מה הוא עשה בסופשבוע, מתבגר משוחח עם חבריו על מסיבת הסיום הקרבה, מבוגר שעונה על שאלה בעת ריאיון עבודה.
 - **קרבה חברתית** – מטרת האינטראקציה לבסס, לשמר ולפתח קשרים אישיים, כמו למשל לברך חבר, לעודד חברים בעת תחרות ספורט, או להביע סימפתיה כלפי חבר בעת הצורך.
 - **שמירה על כללי התנהגות ונימוס המקובלים בחברה מסוימת** – מטרת האינטראקציה לציית למוסכמות חברתיות של נימוס, לרוב באינטראקציות שהן קצרות כמו למשל, הבעת 'תודה' ו'בבקשה' וכן להביע הערכה כלפי המטפל הקרוב.
 - בשנת 2013 הוסיפו Beukelman & Mirenda מטרה נוספת: **ניהול דיאלוג פנימי (תקשורת עצמית)**. לקטגוריה זו משויכים יומנים אישיים, מערכות פעילות, רשימות לתכניות עתידיות ורישומים של רפלקציות אישיות אשר עוזרים לנו להתנהל בצורה מאורגנת.

21 ג'ניס לייט, 1988 אצל Beukelman & Mirenda, 2013.

לפניכם טבלה המפרטת את האינטראקציות השונות שתיארה לייט ואת הכוונות התקשורתיות הדרושות כדי להשתתף באינטראקציות הללו

טבלה 1: אינטראקציות תקשורתיות

מטרת האינטראקציה התקשורתית	הכוונה התקשורתית	דוגמאות
הבעת צרכים ורצונות	בקשת חפץ בקשת פעולה סירוב	ילד מבקש ספר ילד מבקש לשתות ילד המבקש להפסיק פעילות מסוימת
העברת מידע	בחירה העברת מידע שיתוף בחוויה הצגת בקשה (שאלה) דיווח	הצבעה על ספר כשרוצה ספר "קנו לי אופניים", "עייף" "שמח" "שיחקו עם הכלב" "מתי הולכים לסרט?" "ביום חמישי יש מסיבה"
קרבה חברתית ופיתוח קשרים חברתיים	בקשה, השגת תשומת לב. גילוי עניין, הלצה חברתית	"תראה דור" "מה אתם עושים" "בוא לשחק איתי"
שימוש בכללי התנהגות המקובלים בחברה	ברכה חברתית	"תודה", "להתראות"

המסרים אשר יעברו יתבססו על תחומי העניין של הפרט, בנסיבות המתאימות ועל-פי היכולות שלו. מתן אמצעי טכנולוגיה מסייעת מסוג תת"ח אינו הופך את האדם למתקשר בעל כשירות תקשורתית, כפי שפסנתר אינו הופך אדם לפסנתרן.

תלמידים ומבוגרים עם יכולת תקשורתית תקינה ישתתפו במגוון סוגי האינטראקציות ויביעו בהן מגוון כוונות תקשורתיות. תלמידים עם מוגבלות מורכבת יוצרים במרבית המקרים תקשורת כדי להביע צרכים בסיסיים, לדוגמה: בקשה לחפץ רצוי (אוכל), פעולה רצויה (לצאת מהכיתה) או כדי לדחות חפץ או פעולה מוצעים.

7 כשירות תקשורתית

בהתייחס למשתמשי תת"ח, כשירות תקשורתית היא היכולת להעביר מסרים בצורה יעילה בכל אחת מהקטגוריות התקשורתיות אשר ציינו לעיל. המסרים אשר יעברו יתבססו על תחומי העניין של הפרט, בנסיבות המתאימות ועל-פי היכולות שלו. מתן אמצעי טכנולוגיה מסייעת מסוג תת"ח אינו הופך את האדם למתקשר בעל כשירות תקשורתית, כפי שפסנתר אינו הופך אדם לפסנתרן. לייט ועמיתיה²² פירטו ארבעה מרכיבים הדרושים למשתמשי תת"ח כדי להיות בעלי כשירות תקשורתית.

22 אצל Beukelman & Mirenda, 2013.

8 מרכיבי הכשירות התקשורתית של משתמשי תת"ח

א. כשירות לשונית, המתייחסת ליכולות ההבנה וההבעה של שפת האם, וכוללת גם הבנת אמצעי הייצוג הייחודיים למערכת התקשורת של הפרט כמו סמלים, מילים וכן הלאה.

ב. כשירות תפעולית, המתייחסת לכישורים טכניים הדרושים כדי לתפעל את המערכת התקשורתית בצורה יעילה ומדויקת.

ג. כשירות חברתית, המתייחסת לכישורי אינטראקציה חברתית כמו יוזמה ושימור אינטראקציה תקשורתית, המתנה לתור ונטילתו, הבעת מגוון כוונות תקשורתיות והיכולת להשתתף במגוון אינטראקציות קוהרנטיות.

ד. כשירות אסטרטגית, המתייחסת ליכולת פיצוי שבה נעזרים משתמשי תת"ח כדי להתמודד עם המגבלות הקשורות למערכות התת"ח (פיצוי על קצב דיבור איטי, פתרון של משברים תקשורתיים ואינטראקציה עם אנשים שאינם מכירים מערכות תת"ח).²³

במחקרים נמצא,²⁴ שלמתקשרים בעלי כשירות תקשורתית מאפיינים משותפים:

- הם משדרים דימוי עצמי חיובי לשותף שאיתו הם מתקשרים.
 - הם מגלים עניין באחרים ויכולים להוביל אחרים לאינטראקציה עימם.
 - הם שותפים פעילים באינטראקציה ומחכים לתורם.
 - הם נענים לשותף התקשורת (מעירים הערות, שואלים שאלות, ומנהלים שיח).
- בעת אינטראקציה תקשורתית המלווה באמצעי תקשורת תומכת חליפית (תת"ח)²⁵ הם מצליחים להשרות נוחות על השותף לתקשורת, לדוגמה, לפני האינטראקציה התקשורתית יראו לשותף כרטיס המסביר את דרכי התקשורת שלהם "שלום, קוראים לי חנון, אני משתמש במכשיר הזה כדי לתקשר. כדי לדבר אני אלחץ על הסמלים המייצגים את הרצונות שלי".

בנוסף להתאמת אמצעי תת"ח יש לקדם ולפתח את מרכיבי הכשירות התקשורתית אצל המשתמש בתת"ח. אחת המטרות החשובות של צוות העובד עם תלמידים עם מוגבלות מורכבת היא להרחיב את הכשירות תקשורתית של התלמידים כך שיוכלו:

א. להרחיב את השימוש בכוונה התקשורתית שבהם הם משתמשים. לדוגמה, אם התלמיד משתמש בכוונה תקשורתית מסוג 'בקשה' כדי לבקש אוכל, נרחיב את השימוש בכוונה התקשורתית גם כדי לבקש מילוי צרכים בתחום הרגשי כמו לבקש חיבוק. סוג נוסף של הרחבה מתייחס להקשרים ולסביבות שבהם הוא מביע את הכוונה התקשורתית או להרחבת שותפי התקשורת.

23 לייט ועמיתים אצל Beukelman & Mirenda, 2013

24 Beukelman & Mirenda, 2013

25 לפירוט בנושא תקשורת תומכת חליפית ראו סעיף 5.

כשירות חברתית, המתייחסת לכישורי אינטראקציה חברתית כמו יוזמה ושימור אינטראקציה תקשורתית, המתנה לתור ונטילתו, הבעת מגוון כוונות תקשורתיות והיכולת להשתתף במגוון אינטראקציות קוהרנטיות.

- ב. להרחיב את מגוון הכוונות התקשורתיות שלו. למשל, לתלמיד המשתמש רק בכוונה תקשורתית מסוג בקשת חפץ או פעולה נוסף, למשל, כוונה מסוג 'שיתוף בחוויה' – לספר על חוויה מהבית 'סבתא באה' וכדומה.
- ג. להרחיב את אמצעי התקשורת של התלמיד – למשל לתלמיד המתקשר באמצעות לוח תקשורת עם סמלים נרחיב את השימוש באמצעים המפיקים קול כדוגמת פלט קולי, מחשב תקשורת או מחשב לוח. סוג נוסף של הרחבה מתייחס לשילוב הדרגתי של מילים כתובות במקום סמלי תקשורת, בהתאם לרמה הקוגניטיבית של התלמיד.

9. סוגי מתקשרים

בהתבסס על התנהגויות תקשורת הבעתיות בלבד נמצא רצף של שלוש קבוצות מתקשרים. קבוצת 'תקשורת ראשונית', מי שאין לו יכולת ביטוי סימבולית, לדוגמה: מתקשרים באמצעות הפקות קול, מחוות, הבעות פנים או שפת גוף. קבוצת התקשורת 'תלויי הקשר', מתקשרים אשר ביכולתם להעביר מסרים אחדים סימבוליים, אולם אלה מצומצמים להקשרים או לשותפי תקשורת מסוימים. קבוצת 'תקשורת עצמאית', בעלי היכולת להביע כל סוג של מסר לכל שותף תקשורתי ובכל הקשר. שיטת סיווג זו אינה מתארת את יכולתו של האדם אלא את אופן הבעת התקשורת שלו.²⁶ להרחבה ראו נספח מספר 1.

עקרונות יסוד בשימוש במערכת תקשורת תומכת וחליפית

- 1. יוזמה תקשורתית:** שימוש במערכת תקשורת תומכת וחליפית מסייע ליכולת ההבעה וליכולת ההבנה של התלמיד. תפקיד המערכת לסייע לתלמיד ביוזמה תקשורתית ובהיענות ליוזמות של האחר. יש להתייחס לכל יוזמה תקשורתית של התלמיד. לא בהכרח ניענה לה אולם תמיד נתייחס אליה. בשלבים הראשונים של הקניית מיומנות חדשה, כמו למשל שימוש בסמל, היענות לכל יוזמה חשובה שבעתיים. לאחר שהמיומנות נרכשה ההיענות תהיה בהתאם לנסיבות. במהלך היום חשוב לזמן לתלמיד הקשרים שיובילו אותו ליוזמה תקשורתית.
- 2. מידת השימוש:** התאמת מערכת תקשורת לתלמיד היא רק השלב הראשון בתהליך. המידה שבה התלמיד ישתמש במערכת תלויה בראש ובראשונה בהתייחסות הסביבה שבה הוא מתפקד. יצירת הזדמנויות מכוונות ליוזמה ולהיענות לתקשורת, ניצול מצבים מזדמנים, עידוד והרחבה של יוזמות התלמיד

יש להתייחס לכל יוזמה תקשורתית של התלמיד. לא בהכרח ניענה לה אולם תמיד נתייחס אליה. בשלבים הראשונים של הקניית מיומנות חדשה, כמו למשל שימוש בסמל, היענות לכל יוזמה חשובה שבעתיים.

26 בלקסטון והאנט-ברג, 2003.

הטמעת השימוש במערכת תקשורת חליפית היא תהליך ארוך וממושך המצריך למידה, תרגול ורכישת הרגלים חדשים. אין לצפות שהתלמיד יתחיל להשתמש במערכת מיד עם התאמתה.

ומתן משמעות תקשורתית להתנהגויות אקראיות הם המפתח להצלחה. בנוסף, חשוב לפתח אצל התלמיד מידת אחריות לאמצעי התקשורת שלו, וזאת, על מנת לאפשר שימוש עצמאי בתת"ח בחיי היום-יום.

3. הטמעה: הטמעת השימוש במערכת תקשורת חליפית היא תהליך ארוך וממושך המצריך למידה, תרגול ורכישת הרגלים חדשים. אין לצפות שהתלמיד יתחיל להשתמש במערכת מיד עם התאמתה. התלמיד יהיה בעל מוטיבציה גבוהה להשתמש במערכת ככל שיקבל משוב מהסביבה (הבית, המסגרת החינוכית והקהילה) המעיד על הבנת רצונותיו, צרכיו, רגשותיו וכלל מסריו. ככל שהתלמיד יחוש שהמיומנות התקשורתית שלו גבוהה יותר כן תגבר המוטיבציה לשימוש במערכת. ככל שיתרבו ויגונו האינטראקציות התקשורתיות כן יחוו התלמיד וסביבתו את הערך המוסף של השימוש במערכת.

4. שותף התקשורת: לשותף התקשורת של התלמיד תפקיד מכריע בתפקודו התקשורת של התלמיד ובהצלחת האינטראקציה. המודעות והידע של שותפי התקשורת לשימוש במערכת הם קריטיים להצלחה, לכן על המטפלים ועל המורים מוטלת האחריות לא רק להתאים את המערכת ולהקנות את השימוש בה, אלא גם לסגל את האנשים בסביבת התלמיד להיות שותפי תקשורת פעילים ויעילים. למשל, באינטראקציה תקשורתית ישתמשו שותפי התקשורת בעצמם במערכת בזמן שהם משוחחים עם התלמיד. הם יצביעו על הסמלים שעל גבי הלוח בזמן שהם מדברים. ההצבעה תשרת כמה מטרות – השימוש של שותף התקשורת בלוח ייתן לתלמיד דוגמה על המצופה ממנו (מודלינג); יאט את קצב הדיבור של שותף התקשורת ובכך יקל על התלמיד לעקוב אחרי הנאמר ויתמוך ביכולתו להבין את השפה המדוברת. כמו כן חשוב ביותר, שכל חברי הצוות, החברים העמיתים, בני המשפחה וכל מי שנמצא בקשר עם התלמיד יהיו מודעים לכך, שאמצעי התקשורת של התלמיד הוא המערכת המותאמת המשמשת אותו, באותה מידה שבה הם משתמשים במערכת התקשורת המילולית-תנועתית שלהם. הם צריכים להכיר את אופן השימוש במערכת החליפית, על יתרונותיה ועל חסרונותיה. הדרכה למשפחה היא חלק מתהליך ההטמעה, העלאת המודעות והקניית הידע הנוגעים לשימוש במערכת, ומעודדת לתקשר עם התלמיד באמצעותה באופן שגרתני.

5. רמה קוגניטיבית: במקרים מסוימים הקושי התפקודי לא מאפשר לסביבה לזהות את היכולת הטמונה בתלמיד, בפרט כאשר מדובר במוגבלות מורכבת המשפיעה, בנוסף על הקושי להפיק דיבור, גם על שפת הגוף, על היכולת לשנות את הבעת הפנים ועל היכולת לכוון את המבט. במקרים כאלה תתקשה הסביבה לקבוע את רמתו הקוגניטיבית של התלמיד לפני שתתאם לו מערכת תקשורת שתענה על צרכיו. השימוש במערכת המותאמת יאפשר לתלמיד לתפקד ברמה גבוהה הרבה יותר מכפי שהוערך מלכתחילה. דבר זה יחייב, כמובן, את הצוות

- לעשות את ההתאמות הנדרשות הן במערכת התקשורת שתוצע לתלמיד, הן בתכניות הלימוד השונות והן בסביבה הלימודית-חברתית.
6. **הזדמנויות למידה:** מכיוון שבעבודה עם תלמידים עם צרכים מורכבים תתקשה פעמים רבות הסביבה לנבא את התפקוד שאליו יגיע התלמיד, מחויב הצוות להציע ולאפשר לתלמידים הזדמנויות למידה מרובות ומגוונות, לחזור עליהן שוב ושוב ולחפש נתיבים חדשים כדי לאפשר להם למצות את יכולותיהם.
7. **התנהגויות תקשורתיות:** תלמיד המשתמש במערכת תת"ח יכול להציג כלפי חוץ התנהגויות תקשורתיות בלתי עקביות שעלולות לגרום לסביבה להטיל ספק ביכולותיו. כך לדוגמה, הוא יכול לחזור כמה פעמים על אותו מסר, לענות תשובה לא נכונה, להביע מסר שאינו קשור כלל לנושא המדובר ועוד. כל אלה הן התנהגויות מוכרות בקרב תלמידים עם לקויות מורכבות ואין להסיק מהן על יעילות המערכת עבורם, ובכל מקרה, הן אינן סיבה להתעלם מניסיונות התלמיד לתקשר.
8. **התנסות:** דרך ניסוי וטעייה ילמד התלמיד את מהות התקשורת ואת האחריות שלו למסריו. על הצוות להימנע מלבחון את התלמיד ולאפשר לו להתנסות במערכת התקשורת שלו. כמו כן, על הצוות לכבד את הבחירה של התלמיד גם אם היא מוטעית.
9. **שותפות עם המשפחה:** תקשורת מתקיימת בכל סביבות החיים – בבית-הספר, בבית ובקהילה. על כן, השותפות עם ההורים הכרחית. מחקרים מצאו, כי הצלחה בתחום הטמעת תת"ח ניתן לייחס בחלקה לתמיכה ולמחויבות לתהליך מצד חברי המשפחה ובמיוחד לתמיכה של ההורים. על-פי גישת המשפחה במרכז, יש להביא בחשבון במהלך הטיפול את המשפחה ולא רק את התלמיד, המטופל. מכאן, שהמשפחה שותפה לתהליך קבלת ההחלטות ויש לזהות את צרכיה. מילות המפתח בהתערבות עם אוריינטציה כלפי המשפחה שבמרכז הן: כבוד, תמיכה, בחירה, גמישות, שיתוף פעולה, מתן מידע וזיהוי הכוחות של המשפחה אשר יצרו רצף להמשך מעורבות הורית.²⁷ הגורמים אשר זהו כמסייעים להטמעת תת"ח בבית הם: נוחות השימוש ותפעול המכשיר, שיתוף פעולה עם הצוות המקצועי (הרגשה שוויונית) ותרגול-אימון. תרגול בהפעלת המכשיר מתייחס לקבלת מידע על אודותיו, קבלת כלים לשיפור מיומנויות האינטראקציה של ההורים עם ילדיהם בבית באמצעותו, חשיפה למגוון אמצעי התת"ח הקיימים וחשיבה משותפת על המסרים אשר ישולבו במכשיר.²⁸ תגובות ההורים משתרעות על פני קשת רחבה שבקצה האחד שלה הורים המבקשים להיות מיוזמים בלבד ובקצה האחר הורים מעורבים ויוזמים. גיוס ההורים כחלק מהטמעת תת"ח הוא במקרים מסוימים מורכב. ראשית התהליך

תקשורת מתקיימת בכל סביבות החיים – בבית-הספר, בבית ובקהילה. על כן, השותפות עם ההורים הכרחית. מחקרים מצאו, כי הצלחה בתחום הטמעת תת"ח ניתן לייחס בחלקה לתמיכה ולמחויבות לתהליך מצד חברי המשפחה ובמיוחד לתמיכה של ההורים.

27. Starble et al., 2005.

28. Bailey et al., 2006.

בהכרה, כי ההורים הם שותפי התקשורת המשמעותיים ביותר של התלמיד, ועל כן יש להקדיש מאמץ כדי שיהיו שותפים לתהליך. שותפות ההורים בתהליך הטמעת תת"ח תכלול: גיוסם לתהליך, שיתופם בתצפיות, גיבוש מטרות ויעדים משותפים, הקניית ידע על אודות אמצעי תקשורת השונים, מתן אסטרטגיות לשילוב אמצעי התקשורת בבית, מתן מידע על תקלות העלולות להתרחש במכשיר בבית, ניהול שיח הדדי ומתמשך על השימוש במערכת התקשורתית של התלמיד.

10. בכל מקרה חשוב להתחבר לתחומי העניין של התלמיד כדי ליצור הנעה פנימית ולמידה משמעותית

גיוס ההורים כחלק מהטמעת תת"ח הוא במקרים מסוימים מורכב. ראשית התהליך בהכרה, כי ההורים הם שותפי התקשורת המשמעותיים ביותר של התלמיד, ועל כן יש להקדיש מאמץ כדי שיהיו שותפים לתהליך.

חלק שני

פיתוח תכנית תקשורתית במסגרת החינוכית

כאמור, לסביבת בית-הספר או הגן, יש תפקיד חיוני בהצלחת התכנית בתחום התקשורת. ממחקרים עולה, כי ישנם כמה מחסומים המשפיעים על הטמעת תת"ח במוסדות חינוכיים – מחסומי מדיניות, מחסומי ידע, מחסומי עמדה, מחסומי מיומנות ומחסומי התנהלות – מדיניות בלתי רשמית.²⁹ להלן הצעות לדרכי פעולה שיאפשרו להתגבר על מחסומים אלה. מוצע לפתח תכנית בתחום התקשורת בשלושת מישורי התכנון הבאים: המסגרת החינוכית (בית-הספר או הגן), הכיתה והתלמיד כפרט, בדומה למישורי תכנון הלימודים.

המסגרת החינוכית

תכנית לפיתוח היכולות התקשורתיות של התלמיד היא חלק מתכנון הלימודים במוסדות לחינוך מיוחד עבור תלמידים עם צרכים מורכבים. מטרת התכנית לפתח ולקדם את כישוריו התקשורתיים והשפתיים של התלמיד כדי שיהיה שותף פעיל בכל הפעילויות במסגרת החינוכית.

כדי להטמיע בתכניות הלימודים את פיתוח התקשורת בכלל ואת השימוש בתת"ח בפרט, נדרשת תשתית ארגונית של המוסד החינוכי. לפניכם דרכי הפעולה הנדרשות:

1 תכנית לימודים

האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים והאגף לחינוך מיוחד הוציא לאור חוברת הדרכה בנושא 'תקשורת תומכת וחליפית – מדריך לצוות הרב-מקצועי במסגרת החינוך המיוחד'³⁰ את המדריך ניתן להשיג בהוצאת 'מעלות'.³¹ חוברת הדרכה זו תספק לצוות רקע תיאורטי ורעיונות מעשיים לעבודה בתחום התקשורת התומכת והחליפית. כמו כן, היא תספק לבית-הספר מקור לקביעת תכנית פעולה בית-ספרית בתחום פיתוח התקשורת והשפה של התלמידים, הנחיות ונוהלי פעולה בבית-הספר. לכן, על הצוותים החינוכיים והטיפוליים העובדים עם תלמידים הזקוקים לתקשורת תומכת חליפית לקרוא ולהכיר את החוברת היטב.

.Beukelman & Miranda, 2005 29

30 חצרוני, התשע"א, 2010.

31 קרליבך 29 תל אביב. טל' 03-5614121 ובאתר הוצאת מעלות

לסביבת בית-הספר או הגן, יש תפקיד חיוני בהצלחת התכנית בתחום התקשורת. ממחקרים עולה, כי ישנם כמה מחסומים המשפיעים על הטמעת תת"ח במוסדות חינוכיים – מחסומי מדיניות, מחסומי ידע, מחסומי עמדה, מחסומי מיומנות ומחסומי התנהלות – מדיניות בלתי רשמית

קלינאי התקשורת אשר עובד עם התלמידים יוביל את תחום התקשורת בכיתה. הקלינאי בשיתוף עם הצוות החינוכי והטיפולי יהיה אחראי על הערכת היכולות התקשורתיות של תלמידי הכיתה, להתאמת תכניות לימודים אישיות וכיתתיות בתחום התקשורת ולהטמעתן בחיי היום-יום.

2 תכנית פעולה בית-ספרית

כל בית-ספר שבו לומדים תלמידים הנזקקים לתקשורת תומכת חליפית יגבש לעצמו תכנית פעולה, נהלים והנחיות המתייחסים לבית-הספר. המקורות לגיבוש תכנית פעולה זו הם כל המדריכים למורה (ולצוות), תכניות הלימודים, ומסמכים אחרים שמפרסם משרד החינוך בנושא פיתוח התקשורת והשפה, וכמו כן, מאמרים תיאורטיים המתפרסמים בכתבי עת וכאלה הניתנים לדלייה ברשת, וכן, הניסיון המצטבר של צוות בית-הספר. השימוש במקורות אלה יאפשר לבית-הספר לקבוע תכנית פעולה מבוססת ראיות. התכנית תתועד בכתב, וצוות בית-הספר יפעל על-פיה ויעדכן אותה בהתאם להערכה שתעשה מדי סוף שנה.³² התכנית של בית-הספר תחייב את כל הצוות הפועל בו.

3 מינוי איש צוות האחראי לריכוז ולהובלת התהליך

- א. קלינאי התקשורת אשר עובד עם התלמידים יוביל את תחום התקשורת בכיתה. הקלינאי בשיתוף עם הצוות החינוכי והטיפולי יהיה אחראי על הערכת היכולות התקשורתיות של תלמידי הכיתה, להתאמת תכניות לימודים אישיות וכיתתיות בתחום התקשורת ולהטמעתן בחיי היום-יום. בנוסף, יהיה קלינאי התקשורת שותף להכנת אמצעי תת"ח לתלמידים.
- ב. מנהל בית-הספר ימנה קלינאי תקשורת שיוביל את הנושא בבית הספר. כישורים נדרשים: התמחות בהיבטי התקשורת והשפה של המוגבלות, הכוללת ידע וניסיון בהתאמה והטמעה של תקשורת תומכת חליפית. תפקידיו של האחראי יכללו:
 - 1 ייזום, פיתוח והובלה של תכנית פעולה בית-ספרית שתכלול מדיניות ונוהלי פעולה בתחום פיתוח השפה והתקשורת בכלל ופיתוח התקשורת החליפית בפרט.
 - 2 מעקב אחר יישום המדיניות והנהלים.
 - 3 המלצה על רכישת אמצעים למסגרת החינוכית ומעקב אחר הפעלתם ותקינותם.
 - 4 ייעוץ בבניית חומרי למידה בנושאי לימוד שונים המשלבים תת"ח.
 - 5 ייזום הטמעה של תכניות חדשות וטכנולוגיה מסייעת חדשנית דוגמת מחשב לוח, שימוש חברתי ברשת וכד'.
 - 6 הדרכת קלינאי התקשורת והצוותים החינוכיים והטיפוליים בנוגע להערכת יכולות התקשורת של התלמידים ומיפוי, התאמת תכניות לימוד אישיות וכיתתיות בתחום התקשורת והטמעתן.

Snell, Brady, Mclean, Ogltra, Siegel, Sylvester, Mineo, Paul, Ronski, & Sencik, 32.2010.

4 מסגרת פעולה

בתחילת שנת הלימודים כהיערכות לקראת כתיבת תכנית הלימודים האישית (תל"א) ותכנית הלימודים הכיתתית (תל"כ) יוקצה זמן במערכת לשם בניית התכנית התקשורתית ששלביה מפורטים בהמשך. לאורך השנה יוקצה זמן לקלנאי התקשורת, האחראי לתחום, לשם הדרכת הצוות, וכן לצוות החינוכי והטיפולי להכנת חומרי תת"ח התומכים בלמידה, לדוגמה – בניית לוח תקשורת ממוחשב ועדכוננו, הכנת קלסר תקשורת וכד'. עדכון אמצעי התקשורת של התלמיד הוא תהליך יום-יומי מתמשך המאפשר לתלמיד השתתפות בפעילויות בית-הספר והקצאת זמן לכך חיונית עבורו. מוצע, כי הזמן יוקצה במסגרת השעות הפרטניות, שעות השהייה וימי ההיערכות.

5 הצטיידות

לצורך השימוש בתת"ח נדרשת הצטיידות הכוללת ציוד קבוע כגון: מכשירי פלט קולי, מחשב תקשורת, מחשב לוח, יישומונים ותכנות תקשורת, חיבור לאינטרנט, מדפסת ומכונת ניילון, וציוד מתכלה כגון: דיו צבעוני, דפי ניילון וסוללות. בשנים האחרונות אנו עדים להתפתחות רבה בתחום הטכנולוגיה המסייעת בכלל ובאמצעי התקשורת התומכת בפרט. חשוב שאחראי התחום והצוות החינוכי יעקבו אחר השינויים וידאגו לרכישות חדשות.

6 הנגשה

מערכת התת"ח היא חלק מההתאמות לתלמיד, והיא מותאמת לו באופן אישי לאחר תהליך ממושך אשר כולל הערכה, התאמה ותרגול רב. התלמיד לומד להתמצא במערכת שמותאמת לו והוא נתמך בה כדי לתפקד בסביבתו. בשל כך, על מערכת התת"ח להיות נגישה לתלמיד בכל זמן שהותו במסגרת החינוכית ובכל הפעילויות שבהן הוא משתתף. כמו כן, על סביבת בית-הספר כולה להיות מונגשת. הנגשת הסביבה תיעשה באופן מושכל, מותאם ויעיל. מעבר לכך, חשוב שמערכת התקשורת של התלמיד תלווה אותו לאורך כל היום בבית, ביום שהות ארוך, בהוסטל וכדומה (ראה עקרונות יסוד בשימוש במערכת תקשורת תומכת חליפית סעיף 8).

7 התמקצעות

השימוש במערכות תת"ח דורש התמחות והתמקצעות של כל הצוות במסגרת החינוכית. יש לדאוג שכל צוות בית-הספר או הגן, איש איש בהתאם לתפקידיו, ירכוש ידע בנושא התקשורת בכלל ובנושא התת"ח בפרט ומיומנות בהכנה ובהפעלה של מערכות התת"ח. התמקצעות תיעשה במסגרת השתלמויות בית-

בשנים האחרונות אנו עדים להתפתחות רבה בתחום הטכנולוגיה המסייעת בכלל ובאמצעי התקשורת התומכת בפרט. חשוב שאחראי התחום והצוות החינוכי יעקבו אחר השינויים וידאגו לרכישות חדשות.

ספריות, מחוזיות וארציות, בימי עיון ובכינוסים, ובעזרת מעקב, התעדכנות ולמידה של כל החומרים המתפרסמים בנושא.

8 מעבר של תלמיד בין מוסדות או בתוך המוסד החינוכי

חשוב, שכאשר תלמיד עובר ממוסד אחד למשנהו או בין כיתות שונות בתוך המוסד החינוכי, יועבר הידע שנצבר על אודות יכולותיו התקשורתיות ועל אודות מערכת התת"ח אשר הותאמה לו למסגרת החדשה. זאת, כדי למנוע מצב שבו אין לתלמיד אמצעים להבין את הסביבה החדשה ולהביע את עצמו. הדבר נעשה בכפוף להנחיות חוזר מנכ"ל שיבוץ (נט-8 א') ובהתאם לנוהל העברת מידע בין מסגרות חינוך. כמו כן, יש להקפיד על שימוש במערכת התקשורתית בפעילויות מחוץ לבית-הספר כדוגמת התנסות במקומות עבודה.

חשוב, שכאשר תלמיד עובר ממוסד אחד למשנהו או בין כיתות שונות בתוך המוסד החינוכי, יועבר הידע שנצבר על אודות יכולותיו התקשורתיות ועל אודות מערכת התת"ח אשר הותאמה לו למסגרת החדשה.

33 הכיתה

1 הנגשת הכיתה

תלמידים עם צרכים מורכבים זקוקים להנגשה חזותית של הסביבה כדי להתמצא בסביבתם, להבין שפה ולהביע את עצמם. לשם כך יש להנגיש את חדר הכיתה בעזרת סמלים חזותיים לצד המלל הכתוב. לדוגמה, להוסיף סמלים לסדר היום או למערכת השבועית של הכיתה; בגני ילדים אפשר להצמיד לארון המשחקים לוח הכולל את המשחקים שבארון או את הספרים שבספרייה כדי לאפשר לילדים בחירה. יש לשים לב, שהנגשת הכיתה נועדה למילוי צרכים תקשורתיים, ולכן מומלץ לעשות שימוש מושכל בסמלים ולא להרבות בהם שלא לצורך. כמו כן, חשוב שהסמלים שבהם משתמש הצוות כדי להנגיש את הכיתה יותאמו לרמת ההפשטה של תלמידי הכיתה, כל תלמיד בהתאם לרמתו.

2 הנגשת הפעילויות בשיעורים השונים על-ידי כלל הצוות

על כל פעילות הנערכת בכיתה לתלמידים עם צרכים מיוחדים להיות נתמכת בהנגשה חזותית. ההנגשה תתמוך הן ברמת ההבנה (הקלט) והן ברמת ההבעה (הפלט). לדוגמה, גננת המלמדת את נושא ראש השנה, תלווה את המפגש בסמלים גדולים המתאימים ללמידה בכיתה הגן. מומלץ, שהסמלים יכללו שמות עצם המתאימים לנושא כגון, תפוח ודבש, איגרת ברכה וכד', פעלים כגון לשלוח, לברך, לטבול, ותארים

33 בכל מקום במסמך שבו מצוינת 'כיתה' הכוונה לכיתה בבית-הספר או לחלופין כל מרחב לימודי בו שוהה התלמיד.

כגון מתוק, טעים וכד'. דוגמה נוספת, בשיעור ספורט ילווה המורה לחינוך גופני את ההוראות בסמלים המייצגים את הפעילות הנדרשת, בהתאם ליכולת התלמידים. לדוגמה, בחירה בין פעילויות – לשחק בכדור או לקפוץ בחבל, רצף הוראות – קודם עושים חימום, אחר כך מתחלקים לקבוצות ומשחקים כדורסל, וכד'. כדי להגביר את השתתפות החברתית של התלמידים שאינם מדברים בשיעור יכול המורה לציידם במכשיר פלט קולי בו מוקלטים דברי עידוד לחברי קבוצתם. חשוב להדגיש, הנגשה חזותית תומכת ביעדי השיעור ואינה מחליפה אותם. השימוש בהנגשה חזותית נדרש כדי להבהיר את יעדי השיעור לתלמידים ולאפשר את השתתפותם הפעילה בשיעור. כמו כן, חשוב שהסמלים שבהם משתמש הצוות כדי להנגיש את הפעילות יותאמו לרמת ההפשטה של תלמידי הכיתה, כל תלמיד בהתאם ליכולתו.

3 הנגשת מערכות התקשורת האישית

בראשית כל יום ובתחילת כל פעילות על התלמיד או על צוות הכיתה לוודא שאמצעי התת"ח זמינים ופועלים. המערכת האישית של כלל התלמידים בכיתה ובגן צריכה להתאים לתכנים ולפעילויות הכיתתיות, כדי לאפשר להם להשתתף וליזום. לשם כך, כל הסמלים המשמשים את הצוות (חינוכי או טיפולי) המוביל את הפעילות יופיעו גם במערכת התקשורת של התלמיד.

4 הצטיידות באמצעי תקשורת קבוצתיים

מומלץ, שבכל כיתה וגן יהיו מלבד מערכות התת"ח האישיות גם כמה עזרי תת"ח כדי לזמן סיטואציות תקשורתיות בין ילדי הכיתה, לדוגמה, מכשיר פלט קולי פשוט, מחשב לוח או לוח תקשורת כיתתי המעודכן בתוכני השיעור.

פיתוח תקשורת כחלק ממטרות התל"א או התח"י של התלמיד

מטרת פיתוח התקשורת היא חלק מתכנית הלימודים האישית של התלמיד ויש לקבוע אותה במהלך בניית התכנית האישית, תל"א או התח"י, ולשלב בתכניות הלימודים הכיתתיות, על-פי השלבים והנהלים המקובלים במערכת החינוך. מטרת פיתוח התקשורת תעמוד לנגד עיני הצוות כחלק מהלמידה ומשגרת היום במסגרת החינוכית בכל הפעילויות. על הצוות מוטלת האחריות לספק לתלמיד תמיכה מוגברת ונרחבת כך שיוכל להשתתף בצורה מלאה בלמידה יום-יומית ובאירועים בקהילה וכן לעודד אותו ליוזמה תקשורתית.³⁴ (ראו טבלאות 3 ו-4, ובנספח מספר 1 טבלאות מספר 6 ו-7).

34 Beirne-Smith, Patton, & Kim, אצל חצרוני, 2010.

מטרת פיתוח התקשורת תעמוד לנגד עיני הצוות כחלק מהלמידה ומשגרת היום במסגרת החינוכית בכל הפעילויות. על הצוות מוטלת האחריות לספק לתלמיד תמיכה מוגברת ונרחבת כך שיוכל להשתתף בצורה מלאה בלמידה יום-יומית ובאירועים בקהילה.

שלבים בפיתוח תכנית תקשורת לתלמיד

1 הכנה ואיסוף מידע

לקראת ישיבת התל"א על הצוות החינוכי לאסוף את כל המידע הקשור לצורכי התקשורת ולדרכי התקשורת של התלמיד. לשם כך על הצוות לבצע את הפעולות הבאות:

א. לאסוף מההורים ומאנשי מקצוע העובדים עם התלמיד בקהילה (באישור ההורים) מידע על אודות יכולת התקשורת של הילד באמצעות ריאיון אישי, דוחות ושאלונים.

ב. במקרה של תלמיד שעבר ממסגרת חינוכית אחרת ולעיתים גם מכיתה אחרת, יש לקרוא דוחות סיכום קודמים של הצוות אשר עבד עם התלמיד. לשם קבלת מידע מחוץ לבית-הספר יש לנהוג על-פי הנדרש בנושא חסיון העברת מידע חוזר מנכ"ל שיבוץ נט-8 (א').

ג. עריכת תצפיות בסביבות תקשורתיות – לצורך בניית פרופיל תקשורתי הכרחי לצפות בתלמיד מתקשר בסביבות שונות, בזמנים שונים של היום ועם אנשים שונים. ממחקרים עולה, כי עם שותפים תקשורתיים שונים או בסביבות תקשורתיות מגוונות יבואו לידי ביטוי יכולות תקשורת שונות. לדוגמה, התלמיד יביע כוונות תקשורת שונות בסביבות מגוונות, וכך גם האמצעים שבהם ישתמש יהיו שונים.³⁵ על כן, כדי ללמוד על יכולת התקשורת של התלמיד נצפה בו בסביבות שונות עם קבוצת השווים ועם מבוגרים, לדוגמה:

- אינטראקציה פרטנית: בעת למידה או משחק בזמן שיעור מקצועי, בטיפול של מטפל ממקצועות הבריאות ועוד.

- אינטראקציה קבוצתית – בזמן האוכל, בשעת משחק משותף ועוד.

- בזמן פעילות מובנית – שיעור פרונטלי, מפגש בגן הילדים ועוד.

- בזמן פעילות לא פורמלית של הכיתה – הפסקה, טיול, הצגה ועוד.

כמובן, שאין צורך לצפות בכל הסביבות, אלא לבחור כמה מהן באופן מושכל. חשוב שאנשי צוות שונים יהיו שותפים בתהליך איסוף המידע.

חשוב להדגיש, שהפרשנות להתנהגות של התלמיד היא המפתח לבניית תכנית תקשורתית מותאמת. פעמים רבות אנו נוטים לפרש התנהגות של התלמיד כהתנהגות מאתגרת, אולם תצפית וניתוח יכולים לגלות את הכוונה התקשורתית העומדת בבסיס ההתנהגות. לדוגמה, התלמיד הטיח את ראשו בקיר שוב ושוב. לאחר ניתוח התצפית של מחנכת הכיתה התברר שהתלמיד מטיח את ראשו בקיר בכל פעם שהוא זקוק להפסקה. בעקבות ממצא זה הגישה מחנכת הכיתה לתלמיד כרטיס ועליו סמל "אני רוצה לצאת להפסקה" בכל פעם שהתחיל בהתנהגות המאתגרת. ההתנהגות פחתה משמעותית באופן הדרגתי. בעקבות הצלחת ההתערבות התאימה המחנכת לתלמיד סמלים נוספים שאפשרו לו להביע את צרכיו הבסיסיים.

35 בלקסטון והאנט-ברג, 2003.

לפניכם דוגמה לדף תצפית:

טבלה מספר 2: דוגמה לדף תצפית

שם התלמיד: _____				
תאריך תצפית: _____				
תיאור הפעילות	השותף לתקשורת	דרכי/אמצעי התקשורת	כוונות התקשורתיות	תדירות הבעת הכוונות תקשורתיות תמיד, לפעמים, לעיתים רחוקות
בזמן משחק דידקטי בשעת פעילות הבוקר התלמיד יושב ליד שולחן ומחבר חלקי לגו ויוצר מקל ארוך	מרפאה בעיסוק ושאר תלמידי הכיתה	התלמיד דופק עם המקל על גבה של המרפאה בעיסוק, שעסוקה עם תלמיד אחר	הסבת תשומת לב	כמה פעמים ביום, ועם שותפים שונים לתקשורת
תלמידי הכיתה עסוקים בפעילויות פנאי שונות שהוצעו להם על-ידי הסייעת. חלקם משחקים במחשב, חלקם משחקים במשחק מובנה עם בת השירות. ברקע מתנגנת מוזיקה לחג הפסח.	הסייעת ועוד שני תלמידים	התלמיד אינו משתתף במשחק שהוצע לו, והוא משמיע קולות רמים	מצוקה מהרעש בחלל הכיתה. הרעש של המוזיקה, המחשב והפעילות המתרחשת מפריע לו.	בכל פעם שהרעש בכיתה חזק ומציף

ניתוח המידע אשר התקבל מהתצפיות וזה שנאסף יהיה הבסיס לבניית פרופיל התקשורת של התלמיד.

2 בניית פרופיל תקשורת

פרופיל תקשורת מתאר את יכולת התקשורת של התלמיד בממדים הבאים: כוונות התקשורת שאותן הוא מביע ואופן התקשורת (הדרך שבה הוא מעביר את כוונותיו). בניית פרופיל תקשורת לתלמיד תסייע לצוות להגדיר את המטרות בתחום התקשורת במסגרת תכנית הלימודים האישית ובתכנית הלימודים הכיתתית. לפניכם יוצגו דוגמאות למיפוי תקשורת. המיפוי הראשון פותח בבית-ספר 'לוטם' ברחובות על-ידי צוות בית-הספר בשיתוף עם צוות מתיא ר"ן (רחובות נס ציונה). להרחבה ראו נספח מספר 2. טבלת המיפוי מתארת את התחומים שאליהם יתייחס פרופיל התקשורת של התלמיד. המיפוי השני נבנה על-ידי צוות מדריכות באגף לחינוך מיוחד, יערה גרינשטיין, עינת פולק ורונית סבן (טבלה 4).

גית ספר לעם
 רח' נו פיינשטיין רחובות
 ת"ד 737 מיקוד : 76106
 טלפון : 08-9415512
 פקס : 08-9316079

טבלה 3 - מרכיבי פרופיל התקשורת (מיפוי בית-ספר לזוסם)

שם התלמיד _____ כיתה _____ תאריך לידה _____ תאריך מילוי _____ ממלא ההערכה _____

√+ קיים עם כוונה
 √ קיים בלי כוונה
 - לא קיים

הקשר		אמצעים									
הערות	במברת מי?	היסטואציה	דיבור	תת"ח	הצבעה	Reaching תוך יצירת קשר עין	פעולות על אנשים	פעולות על הפך	שפת גוף, הבעות פנים	קולות/ אעקות/ בי	כוונות תקשורתיות
						מנסה לקחת תוך קשר עין	להביא חפץ, למשוך אדם	מדגים פעולה שרוצה לעשות (מנסה לפתוח פקד, להביא משהו...)			דוחה/ מסרב
											מסב תשומת לב של האחר
											מביע מצוקה
											בוחר מתוך סיטואציה מובנית/ ספונטניות
											הסברים

לסיכום, פרופיל התקשורת ייתן מענה לשאלות הבאות:

- _____ מהן הכוונות התקשורתיות שאותן מביע התלמיד?
- _____ באילו אמצעים הוא מביע את הכוונות התקשורתיות שלו?
- _____ עם אילו שותפי תקשורת התלמיד מתקשר?
- _____ מהן הסיטואציות שבהן מתקשר התלמיד?

3 בחירת מטרות ויעדים לתקשורת

האחריות לקידום כישורי התקשורת של התלמיד חלה על כלל הצוות במסגרת החינוכית. קביעת מטרות התקשורת תעשה באמצעות צוות רב-מקצועי בהנחיית קלינאית התקשורת. המטרות יקבעו על בסיס הפרופיל התקשורתי אשר נבנה לתלמיד. כמו כן, ייקבעו התמיכות שלהן הוא זקוק כדי שיוכל להיות שותף מלא ופעיל בשגרת היום בכיתה. המטרות והיעדים בתחום התקשורת שבהם יתמקד הצוות ייקבעו למשך שנת הלימודים וייבחנו במהלכה כדי להתאימם להתקדמות. ייעודן של המטרות שייקבעו להרחיב את כישורי התקשורת שבהם משתמש התלמיד – להרחיב ולהעמיק את מגוון כוונות התקשורת, את אמצעי התקשורת, את הסביבות שבהן התלמיד מתקשר ואת מגוון השותפים לתקשורת. לשם כך יש לתכנן, ליצור ולהבנות הזדמנויות לתקשורת לאורך היום. דוגמאות למטרות וליעדים תקשורתיים בנספח מספר 1.

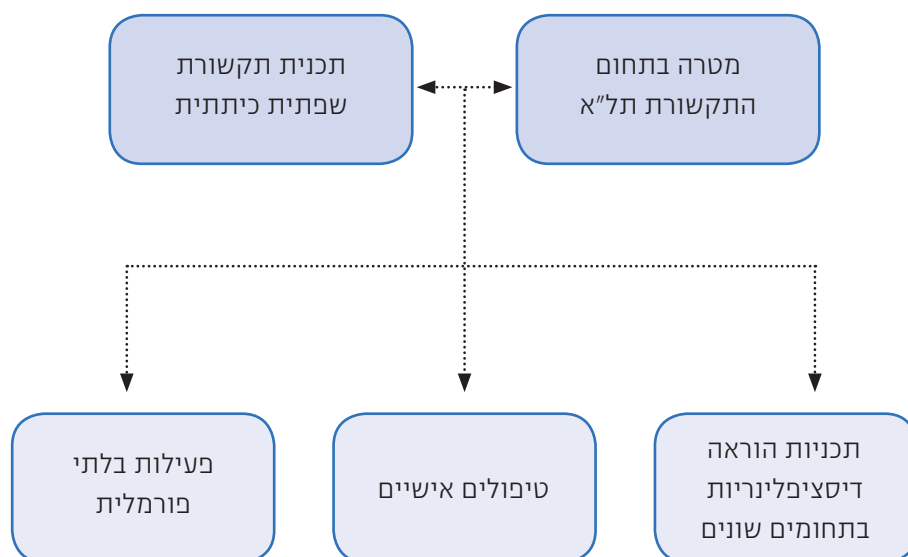
4 שילוב המטרות בתחום התקשורת אשר נקבעו בתל"א של התלמיד בתכניות ההוראה הכיתתיות

על-פי שתי גישות ניתן להסביר כיצד ניתן ליישם את מטרות התל"א של התלמיד במהלך היום: גישת ההוראה הממוקדת דוגלת בלמידה מבודדת של מטרות התקשורת, לעומתה גישת האינפוז'ן (infusion הטמעה), מושם דגש על שילוב מטרות התקשורת של התלמיד בכל מקצועות הלימודים.³⁶ אנו סבורים, כי בהמשך להתאמת מערכת ומטרות תקשורתיות, גישת האינפוז'ן היא הגישה המועדפת לעבודה במסגרת החינוכית. לאור זאת, לאחר סיום כתיבת התל"א על חברי הצוות הרב-מקצועי לבחון מחדש את תכניות ההוראה הכיתתיות ואת הטיפולים הפרטניים כדי לעדכן אותם בהתאם למטרות שנקבעו. התכנון המחודש של תכניות ההוראה הכיתתיות ייעשה בגישת האינפוז'ן, לאחר מיפוי כלל תלמידי הכיתה לאור מטרות התל"א שלהם. לאחר המיפוי יתקבלו נתונים שיאפשרו לתכנן את התכניות הבאות: תכנית תקשורתית-שפתית; תכניות הוראה דיסציפלינריות בתחומים נוספים לשפה ולתקשורת; טיפולים פרטניים ובפעילות לא פורמלית, כגון, שעות פנאי, זמני ארוחות, הפסקות,

Williams & Reisberg, 2003. 36

האחריות לקידום כישורי התקשורת של התלמיד חלה על כלל הצוות במסגרת החינוכית. קביעת מטרות התקשורת תעשה באמצעות צוות רב-מקצועי בהנחיית קלינאית התקשורת. המטרות יקבעו על בסיס הפרופיל התקשורתי אשר נבנה לתלמיד.

אירועים ומסיבות, טיולים ופעילויות תרבות. מצורף בזה תרשים המדגים את הזיקה בין התל"א לתכניות הכיתתיות ולטיפולים.

לפניכם דוגמאות לשילוב מטרות התל"א של התלמיד בתחום התקשורת בתוך מטרות של פעילות נתונה.

תכנון שיעור חשבון עבור קבוצת תלמידים עם מוגבלות שכלית התפתחותית בכיתה ב'

מטרת השיעור: בחינת המושגים מעט – הרבה (הערכה חלופית, לאחר שיעורי ההקניה)

אמצעים: המורה מכינה שני כלים. בכלי אחד גולות רבות ובכלי השני גולות מעטות. לכל אחד מהכלים מוצמדים סמלים המייצגים את המושגים.

נדגיש שהטבלה מציגה דוגמה של שיעור שמטרתו הערכה חלופית. נזכיר שבעת תכנון שיעור חשוב שהאמצעים הנבחרים ללמידה יותאמו לכל תלמיד באופן אישי. כל תלמיד בהתאם לתחומי העניין שלו. בנוסף, אופן ההקניה יעשה כך שהלמידה תהיה משמעותית (עם התייחסות למעורבות, לרלוונטיות ולערך) עבור התלמיד. התכנים הנלמדים ישולבו במהלך היום בדרך אשר תסייע לתלמיד להטמיע את הנלמד. לדוגמה, לאחר שנלמדו המושגים הרבה ומעט בשיעור חשבון, במהלך הארוחה, לאחר שהתלמיד יבחר את המאכל אותו הוא מבקש לאכול הוא יציין אם הוא רוצה הרבה או מעט.

טבלה 5: שלילוב מטרות התל"א של התלמיד בתחום התקשורת ומטרות שיעור חשבון מטרת השיעור בתחום התוכן היא ללמד מושגים כמותיים – הרבה ומעט.

מטרות בתחום החשבון: הבנת המושגים מעט - הרבה		
מיון	שיום	זיהוי
התלמידים יתייגו מושגים מתמטיים באמצעי המחשה שונים בשלוש רמות הפשטה (חפץ, סמל, מילה כתובה)	התלמידים ישימו את המושגים 'מעט' ו'רבה' בשלוש רמות הפשטה (חפץ, סמל, מילה כתובה).	התלמידים יזהו את המושגים מעט והרבה בשלוש רמות הפשטה (חפץ, סמל, מילה כתובה).
דור יתייג תמונות או חפצים המייצגים את המושגים הנלמדים באמצעות סמלים.	דור ייתן למורה את הסמל המתאים כתגובה לשאלה "כמה יש בצנצנת?" בעת הצגת אחת הצנצנות.	1. לשאלת המורה "תראה לי איפה יש הרבה", דור יצביע על הצנצנת יאמרו סמלים המייצגים את המושגים הנלמדים. 2. יש להכניס לקלטר התקשורת של דור את סמלי המושגים שהמורה תקנה בשיעור. ¹
אורי יתייג את המושגים באמצעות תמונות המייצגות את המושגים הנלמדים.	אורי יתאים בין סמל לצנצנת המייצגת את הכמות.	המורה תחלק את הצנצנות לתלמידים ותשאל את אורי "מי מחזיק צנצנת עם הרבה גולות?" אורי יבחר את תמונת הילד מתוך סט של תצלומי ילדי הכיתה.
חן תתבקש למיין בין צנצנות שבהן גולות רבות לבין צנצנות שבהן גולות מעטות. בהמשך, חן תתייג קופסאות / שקיות / צנצנות המכילות חפצים מגוונים – כדורים, חרוזים וכדומה.	מכיוון שלחן אין אפשרות לשיים את המושגים באמצעות מילה או תמונה או חפץ לא נדרוש ממנה לשיים את המושגים.	המורה תציג לחן את שתי הצנצנות ותדגים לה את המושגים 'הרבה' ו'מעט'. במקביל, המורה תראה לחן תצלום של צנצנת עם גולות רבות ותצלום של צנצנת עם גולות מעטות. המורה תשאל אותה: "מה את רואה?" ותיתן לה את הצנצנת שבחרה. המורה תתמוך בבחירה באמצעות הצגת התמונה המתאימה. בשלב הבא המורה תראה לחן את שתי התמונות (המייצגות 'הרבה' ו'מעט') ותבקש ממנה לבחור

1. אנו מצפיים שהצוות יתייחס לייחוס התקשורת של דור גם אם אין קשורות ישירות לתוכן השיעור. לדוגמה, דור יצביע על הדלת על הרבה כדור יבחר לראות לידו. "אתה רוצה לצאת. אבל עכשיו אנו לומדים. תצא בהפסקה". בדרך זו דור יקבל תגובה לייחוס התקשורתית. התגובה תחזק את ניסיונות התקשורת שלו.

דוגמה נוספת, הכנה לקראת פעילות בית-ספרית – טיול.

טבלה 6: שילוב מטרות תל"א של התלמיד בתחום התקשורת ומטרות שיעור הטממה לקראת טיול יחתי

מטרות השיעור: הטממה לקראת טיול יחתי		מטרות התקשורת	
הצגת מקום הפעילות- מן חיות	הצגת סדר הפעילות בטיול	השתתפות בתרחיש בנושא מן חיות	הצגת מקום הפעילות- מן חיות
<p>המורה תציג לתלמידים את המורה תציג לתלמידים את סדר היום בטיול.</p> <p>המורה תציג לתלמידים את יעד הטיול - מן חיות. התלמידים יכירו מושגים הקשורים למן חיות כמו חיות, כלובים, מתקני שעשועים ועוד.</p>	<p>המורה תציג לתלמידים את המורה תציג לתלמידים את סדר היום יוצג לאורי בתמונות.</p>	<p>ילדי החיתה והצוות יתמלזו ביקור בגן חיות (קניית כרטיס, טיור בין הכלובים וכדומה) באמצעות תרחיש.</p> <p>אורי ישתתף בתרחיש.</p> <p>לדוגמה: לאורי ייתן מכשיר פלט קולי שבו מוקלט המסר "אני". לקראת ההשתתפות בתרחיש תשאל המורה "מי רוצה להיות קונפאי? מי רוצה להיות סדרן?" מה עושה הקונפאי?" "איפה לשים את הגרפפה?" "איפה לשים את הנמשק?"</p> <p>אורי יענה באמצעות הפלט שניתן לו ולוח התקשורת שלו.</p>	<p>לקראת הטיול יוכנסו התמונות הרלוונטיות ללוח התקשורת של דור. המורה תלווה את הצגת הנושא באמצעות תמונות מלוח התקשורת של דור.</p>
<p>המורה תציג לוח סרטון המתאר ביקור בגן חיות. המורה תרחיב את הפעילויות השונות הנערכות במקום שאינו מוכר לוח (אנלים במקום שונה, הולכים לשירחים במקום שונה, יושבים באוטובוס שונה וגם רואים חיות במקום שונה). חן תבחר מתוך תמונות של אנשי צוות את איש הצוות אשר ילווה אותה.</p>	<p>סדר היום יוצג לוח באמצעות חפצים (אוטובוס קטן המייצג את הנסיעה, גיבוי קטנות של חיות, כלובים וכדומה).</p>	<p>אורי ישתתף בתרחיש.</p>	<p>חן: בחירה באמצעות חפץ מבין שני חפצים חן נמצאת ברמת הפשטה שבה היא יכולה לבחור באמצעות חפץ בלבד, ולכן לא נדרוש ממנה עבודה ברמות הפשטה גבוהות יותר.</p>
<p>המורה תציג לוח סרטון המתאר ביקור בגן חיות. המורה תרחיב את הפעילויות השונות הנערכות במקום שאינו מוכר לוח (אנלים במקום שונה, הולכים לשירחים במקום שונה, יושבים באוטובוס שונה וגם רואים חיות במקום שונה). חן תבחר מתוך תמונות של אנשי צוות את איש הצוות אשר ילווה אותה.</p>	<p>סדר היום יוצג לוח באמצעות חפצים (אוטובוס קטן המייצג את הנסיעה, גיבוי קטנות של חיות, כלובים וכדומה).</p>	<p>אורי ישתתף בתרחיש.</p>	<p>דור: יגיע צורך \ רצון בסיסי בפעילות מובנית בעזרת מתן תמונה</p>

תהליך הטמעת
מטרות התקשורת
במגוון הפעילויות
במסגרת החינוכית
ובחיי היום-יום של
התלמיד מורכב
ודורש התגייסות
מערכתית. בשלבים
הראשונים של
הפעלת תכנית
התקשורת מומלץ
לבדוק באופן שגרתי
את הפעלתה
באמצעות השאלות
שבטבלה.

על-פי המודל שהציע אוליבה³⁷ נערך דיאלוג מתמיד בין תכנון השיעור לבין הביצוע. ולכן לאחר השיעור יש להשוות בין התוצרים המצופים, כפי שהוגדרו בתכנון, לבין תוצאות השיעור בפועל, ולהתאים כנדרש בין מטרות השיעור לבין המטרות אשר הוגדרו באופן אישי לכל תלמיד.

5 ביצוע, בקרה ומעקב

במפגשי ההערכה המעצבת ידון הצוות החינוכי בתוצאות ההתערבות בתחום התקשורת של התלמיד. הצוות יעריך את התקדמות התלמיד ביעדים שהוצבו עבורו. בעקבות ממצאי ההערכה יחליט הצוות אם יש צורך לשנות את היעדים אשר נקבעו בתחילת השנה, ויגדיר מחדש את יעדי ההתערבות. תהליך הטמעת מטרות התקשורת במגוון הפעילויות במסגרת החינוכית ובחיי היום-יום של התלמיד מורכב ודורש התגייסות מערכתית. בשלבים הראשונים של הפעלת תכנית התקשורת מומלץ לבדוק באופן שגרתי את הפעלתה באמצעות השאלות שבטבלה (טבלה 7).

במקרים שבהם הצוות עונה בשלילה על מרבית השאלות לאורך זמן, יש לבצע שינויים והתאמות ביעדי התקשורת אשר נבחרו עבור התלמיד.

לסיכום, תלמידים עם מוגבלות תקשורתית מאתגרים את הצוות החינוכי. השימוש במטרות תל"א וביעדים המתמקדים בתחום התקשורת ושילובם במערכת הכיתתי או הגני ובמערכת בית-הספר יאפשרו לצוות החינוכי ליצור הזדמנויות המעודדות את התלמיד להשתמש בכישורי התקשורת שלו ולרכוש כישורים חדשים, ובכך להיות שותף פעיל לאורך היום במסגרת החינוכית.³⁸

.Oliva, 2005 37

.Casella, & McNamara, 2005 38

טבלה 7: שאלות בקרה לתכנית תקשורתית

לא	בתהליך	כן	בקרת השימוש באמצעי התקשורת
			האם אמצעי התקשורת של התלמיד זמין לו במהלך כל היום?
			האם אמצעי התקשורת מעודכן לכל פעילות נתונה?
			האם הצוות דאג ליצירת הזדמנויות לתקשורת במהלך היום?
			האם הצוות ניצל מצבים מזדמנים במהלך היום כדי ליצור הזדמנויות לתקשורת?
			האם הצוות השתמש באמצעי התקשורת של התלמיד כדי לתמוך בהיענות שלו לפנייה אשר הופנתה אליו במהלך ביום?
			האם התלמיד יזם במהלך היום בקשה למילוי רצונותיו וצרכיו באמצעות תת"ח?
			האם התלמיד יזם תקשורת חברתית עם חבריו בכיתה?
			האם השימוש באמצעי תת"ח הגביר את ההשתתפות של התלמיד במהלך היום בפעילויות השונות?
			האם התלמיד הביע את עצמו בזמן פעילות שאינה מובנית (אוכל, הפסקות, מעברים בין שיעורים)? מתי וכיצד הוא הביע את עצמו?

הערכות ושימוש הצוות בתת"ח

היענות התלמיד\ השפעה על התלמיד

נספח מספר 1

דוגמאות לכתבת מטרות ויעדי תקשורת על בסיס פרופיל התקשורת אשר נבנה לתלמיד

כפי שציינו קודם, נשאף להרחיב את הכוונות התקשורתיות, את האמצעים שבהם משתמש התלמיד, את שותפי התקשורת ואת הסביבות שבהן הוא מתקשר. בכל אחת מהדוגמאות הבאות הצגנו מטרות ויעדים שונים ודרכים להשגתם. בחרנו להציג מתקשרים משלוש קבוצות. החלוקה לקבוצות נעשית לפי האתגרים התקשורתיים העומדים בפני האדם. שלוש הקבוצות יוצרות רצף הנע בין אלו שאין להם עדיין יכולת ביטוי סימבולית 'מתקשרים ראשוניים' ועד בעלי היכולת להביע כל סוג מסר לכל שותף תקשורת ובכל הקשר – 'מתקשר עצמאי'. על פני הרצף בין שתי קבוצות אלה נמצאת קבוצת 'תלויי ההקשר'. נמצאים בה אנשים שיכולים להעביר מסרים אחדים בהקשרים מסוימים, לשותפי תקשורת מסוימים.³⁹

39 להרחבה ראו בלקסטון והאנט-ברג 2003, מעגלים חברתיים.

טבלה 8: דוגמאות לכתיבת מטרות ויעדי תקשורת על בסיס פרופיל התקשורת אשר נבנה עבור התלמיד המתקשר ברמה ראשונית. מתקשרים ראשוניים

פרופיל התלמיד	מטרת התקשורת	יעד	אמצעים / דרכי הוראה	אחראים
התלמיד מביע כוונות תקשורתיות חפץ באמצעות קולות, והבעת מחאה באמצעות הכאה עצמית. הכאה עצמית יוזם הבעת מחאה ומביע בקשה כהישענות למבוגר.	1. הרחבת מגוון כוונות התקשורת. 2. הרחבת היוזמה התקשורתית. 3. הרחבת האמצעות הכאה עצמית.	1. הרחבת הכוונות התקשורתיות: התלמיד ישתתף בשיח הכיחתי ויביע כוונה לתקשורת מסוג ברכות חברתיות - אמירת בוקר טוב בפעילות מובנית. 2. התלמיד ייזום השתתפות בשיח החברתי.	1. במהלך מפגש הבקר המורה תיתן לתלמיד מכשיר פלס קולי, שעליו הוקלטה הברכה "בוקר טוב". התלמיד יברך את תלמידי הכיתה ואת המורה בתחילת המפגש. 2. בשלב הבא, לאחר יצירת שגרה בתחום החברתי, ימתין איש הצוות ליוזמה של התלמיד לפני שיגיש לו את אמצעי התקשורת. התלמיד יכול לייזם בכל אמצעי תקשורת אשר ברשותו, לדוגמה: הפקת קול, הושטת יד.	מחנכת וצוות הכיתה
תלמיד מביע כוונות תקשורת מסוג בקשת חפץ בכיחתי האם (סביבה) התקשורת לחפץ (מתקרב לסייף כאשר רוצה לשמוע מוזיקה).	1. הרחבת הסביבות שבהן מצליח התלמיד להביע את כוונותיו. 2. הרחבת הבקשות שאותם מביע התלמיד. 3. הרחבת האמצעים שבהם התלמיד משתמש כדי להביע בקשה.	1. התלמיד ישמע מוזיקה כאשר יתקרב לסייף בחדר ריפוי בעיסוק. 2. התלמיד יבקש בדרך שאותה מכיר (התקרבות לחפץ) חפצים או פעילויות נוספות. כגון: התקרבות לדלת כדי לבקש לצאת, התקרבות לארון הכיתה כדי לבקש משחק. 3. התלמיד יבקש מהמורה להפעיל סייף באמצעות סמל.	1. בניית מילון תקשורת המפרש את ההתנהגות הקדם סימבולית של התלמיד 2. כאשר התלמיד מתקרב לחפץ יפרש זאת הצוות כבקשה, וייתן לו את החפץ המבוקש. 3. כאשר התלמיד מבקש חפץ על-ידי התקרבות אליו, ייתן לו איש צוות את החפץ ויראה לו תמונה. לימוד של בקשה באמצעות תמונה.	כלל הצוות החינוכי והטיפולי.

**טבלה 9: דוגמאות לכתיבת מטרות ויעדי תקשורת על בסיס פרופיל התקשורת אשר נבנה עבור התלמיד
ברמת מתקשר 'תלוי הקשר'.**

פרופיל התלמיד	המטרה התקשורתית	יעד	אמצעים\ דרכי הוראה	אחרים
התלמיד יזום בקשות ועונה לשאלות פשוטות באמצעות סמלים בספר תקשורת, בפעילות מובנית.	1. התלמיד יזום בקשה בפעילות חופשית. 2. התלמיד יזום בקשה לפעילות פנאי. 3. הרחבת הכוונות לתקשורת – לדוגמה, התלמיד ישתף את צוות הכיתה ואת התלמידים בחוויה מהבנית.	1. התלמיד יבקש לשחק במשחק רצוי במצב. 2. כאשר התלמיד מסיים את הפעילות המובנית תינתן לו האפשרות ליזום פעילות פנאי. 3. התלמיד ידווח למורה בכיתה על פעילות שבה השתתף מחוץ לכיתה – במה שיחזק בהפסקה, מה למד בשיעור מחשבים וכד'.	1. התלמיד יצא להפסקה עם לוח התקשורת עם תכנים המתאימים להפסקה. בת השירות או המורה התורנית תעודד אותו לבחור משחק אהוב באמצעות הצבעה על הסמל המתאים. 2. הוספת סמל המציינ בחירת פעילות פנאי במערכת פנימית של פעילות. 3. בסיום שיעור מקצועי מחוץ לכיתה יוקדש זמן להעברת המידע. המורה המקצועית תתרגל עם התלמיד דיווח על הפעילות באמצעות סמלים, תלווה את התלמיד לכיתה ותסייע לו לספר למורה מה עשו בשיעור הקודם.	מורה תורנית מחנכת הכיתה ומורה מקצועית.

מתקשר עצמאי – מתקשר עם כל שותפי התקשורת ובכל נושא. עם תלמידים אלה יעבוד הצוות על מטרות כגון: שיפור יכולת השימוש בטכנולוגיות תת"ח, הרחבת הזדמנויות לתקשורת (כמו דואר אלקטרוני, נגישות לאינטרנט), השתתפות מוגברת בפעילויות הקשורות לתעסוקה, לחינוך, לקהילה ולסגנון עצמי.

טבלה 10: שילוב מטורות תל"א בתחום התקשורת בפעילויות בית-הספר

אתרים	אמצעים	היעד	המטרה התקשורתית	סוג מתקשר	בתצפית
המורה המורה הסיעת	המורה תנברך את התלמיד ב"בוקר טוב" ותראה לו סמל המייצג את ברכיה. בהמשך המורה תנברך את התלמיד ותגיש לו מכשיר פלט קולי שבו מוקלט המסר "בוקר טוב" ועליו יש סמל של "בוקר טוב". הפלט יוגש לתלמיד בכל פעם שעליו לבברך.	התלמיד יברך את המורה ב"בוקר טוב" בעת מפגש בוקר. התלמיד יברך חבר ב"בוקר טוב" בעת מפגש בוקר.	הרחבת הכוונות לתקשורת - התלמיד ישתמש בברכה חברתית.	ראשוני	מפגש הבוקר נפתח כאשר המורה / גונת מברכת המורה / התלמיד ב"בוקר טוב". כל תלמיד מברך כל תלמיד בהמשך נוסף. התלמיד אינו משתתף בפעילות.
מורה מקצועית	לפני כל שיעור תכין המורה עבור התלמיד לוח עם סמלים המייצגים את אוצר המילים הנלמד ושמצא בשימוש בעת השיעור. הסרמה לזרהאת השיעור - לפני השיעור יראה אחד מאנשי הצוות לתלמיד את הסמלים החדשים בקלסר שלו. בעת השיעור תלווה המורה את המלל באמצעות סמלים ותפנה את התלמיד לסמלים אשר נמצאים באמצעי התקשורת שלו	התלמיד יענה על שאלות במהלך שיעור מדעים.	הרחבת סביבות התקשורת שבהן התלמיד שותף פעיל - השתתפות של התלמיד בשיעור מדעים.	תלוי הקשר	שיעור מדעים מבוסס על הקניית ידע ושאלות הבנה. התלמיד אינו שותף פעיל בעת השיעורים. ביכולתו ליזום שימוש בקלסר תקשורת לצורך מילוי ארכיבים אישיים.
	המורה תפנה לתלמיד ותשאל אותו שאלות בכל שיעור.				

אתרים	אמצעים	היעד	המטרה התקשורתית	סוג מתקשר	בתצפית
מתנכת הכיתה מורה מקצועית	כל מורה מקצועי שאליו מגיע התלמיד יונחה להשתמש באמצעי התקשורת של התלמיד בעת השיעור (ראו טעיף קודם)	התלמיד ישתמש באמצעי התת"ח אשר ברשותו בשיעורים מקצועיים. התלמיד ישתמש באמצעי תת"ח בפעילויות בית-ספר אשר מתרחשות מחוץ לבית-הספר.	הרחבת סביבות התקשורת שבהן משתמש התלמיד באמצעי התת"ח אשר ברשותו.	תלוי הקשר	התלמיד משתמש באמצעי תת"ח שונים (פלט קולי וקלטת תקשורת) וביתת האם ובטיפולים פרטניים בלבד
כל שותפי התפקיד העובדים עם התלמיד	ייבנה לתלמיד מילון תקשורת ² אשר ילווה אותו במהלך היום, כך שכלל הצוות ידע לפרש את ההתנהגות התקשורתית הייחודית לו. הצוות יזהה את רמת הסימבוליות המתאימה לתפקודו של התלמיד. יבחרו עבורו 5 מסרים משמעותיים, שאותם הוא יביע באמצעים ייחודיים. הצוות ילמד את התלמיד להשתמש בסמל המתאים לצורך בקשה.	התלמיד ילמד 5 סמלים המייצגים את רצונותיו וצרכיו האישיים - הבעת מחאה, בקשה לשתות ...	1. כל שותפי התקשורת יכירו את דרכי הביעה הייחודיות של התלמיד וייתחמו אליהן. 2. הרחבת אמצעי התקשורת של התלמיד.	ראשוני	התלמיד מביע צרכים ורצונות באמצעים ייחודיים לו כגון: צעקה, זריקה של חפץ, התקרבות לחפץ. רק המורה והסיעת מבינות את הכוונה העומדת בבסיס ההתנהגות התקשורתית.

2 ראה בסיס לזניית תכנית תקשורת עבור בנות עם תסמונת רט. הוצאת עמותת רט (ויין, 2009).

נספח מספר 2

"פטפוט בלתי פוסק איננו בהכרח תקשורת"

צ'ארלי קאופמן

מבוא

צוות בית-הספר 'לוטם' רחובות גאה להציג לקהילת החינוך המיוחד מיפוי תקשורת עבור ילדים עם לקויות מורכבות (ASD), מוגבלות שכלית התפתחותית ברמה בינונית וקשה).

במהלך השיח הפדגוגי לפני חמש שנים עלה הצורך בכלי ייחודי המשקף את התפקוד התקשורתי בקרב אוכלוסיית ASD. באותה תקופה נחשף צוות בית-הספר לסטנדרטים של החינוך הלשוני והתעוררו שאלות הנוגעות למיפוי בתחום האזנה ודיבור בהיבט של תקשורת. קלינאית התקשורת בבית-הספר, מומחית תחום, הציעה לכתוב מסמך מקצועי המכוון להתייחסות בתחומי השפה והתקשורת. בניית הכלי עם הקלינאית העמיקה את ההסתכלות על התלמיד וסייעה במיקוד היעדים בכתיבת התל"א. הכלי אפשר התייחסות לתפקוד בנוסף ליכולות, והאיר את הנסיבות שבהן מתרחשת התקשורת.

מרכיבי המיפוי משלבים היגדים תקשורתיים, חברתיים וערוצים שפתיים בכל הרמות. הוא יכול לשמש מנוף לבניית תוכנית אישית ממוקדת בעלת יעדים ואמות מידה להערכה ולמדידה.

לצורך המיפוי נדרשות תצפיות בסביבה הרחבה של התלמיד, בסיטואציות שונות ולאורך כל שעות היום במרחבים שונים. הוא מאפשר להדגיש היבטים של תקשורת ולאחר קשרים משמעותיים עבור התלמיד.

המיפוי פותח על-ידי גב' מרים אוחיון, מומחית בתחום התקשורת והשפה, קלינאית תקשורת בבית-ספר 'לוטם' ומדריכה במתי"א ר"ן בליווי מקצועי של ד"ר יעל קמחי (מפקחת בית-הספר לשעבר, מרצה ומדריכה פדגוגית בתחום החינוך המיוחד במכללת לוינסקי לחינוך) וד"ר גילה טובול (מרצה בחוג להפרעות בתקשורת בקריה האקדמית אונו ומרכזת תחום התקשורת במתי"א ר"ן).

בכתיבת המסמך ובישומו עסק צוות רב-מקצועי במשך שלוש שנים – הוא משקף את הדרך המקצועית שעבר צוות בית-הספר 'לוטם', הצוות החינוכי והצוות הטיפולי בשיתוף אנשי מקצוע נוספים, והוא הביא לשינוי השפה בבית-הספר ולשיפור בהתייחסות הראויה של המורים והסייעות לתחום התקשורת מעבר לסטנדרט של החינוך הלשוני. החידוד בין התחומים שדרג את התכנית האישית של כל תלמיד ועורר מודעות לשימוש בתקשורת תומכת חליפית. במהלך תהליך בניית הכלי דיווח צוות חינוכי מגוון על תפקודו של התלמיד במצבים שונים, האיר היבטים הקשורים לתפקודו של הילד, הצביע על מטרות שונות ועל צרכים מגוונים

בכתיבת המסמך ובישומו עסק צוות רב-מקצועי במשך שלוש שנים – הוא משקף את הדרך המקצועית שעבר צוות בית-הספר 'לוטם', הצוות החינוכי והצוות הטיפולי בשיתוף אנשי מקצוע נוספים, והוא הביא לשינוי השפה בבית-הספר ולשיפור בהתייחסות הראויה של המורים והסייעות לתחום התקשורת מעבר לסטנדרט של החינוך הלשוני.

והרחיב את תמונת האבחון בתחום התקשורת. שיתוף פעולה בין כל הגורמים המטפלים בתלמיד מהשלב הראשוניים של כתיבת תל"א גיבש את הקשר בין כל אנשי הצוות.

הכלי משקף ללא ספק עבודת צוות רב-תחומית מיטבית ומשלב את כל הצוות והסביבה של התלמיד בתמונת מצב לקראת פיתוח ערוצי תקשורת עם הסביבה.

אנו מזמינים את כל קהילת החינוך המיוחד להיעזר במיפוי, וללמוד ולהתאים אותו לאוכלוסיות התלמידים השונות. נשמח לשתף פעולה ולקבל תגובות.

אני מודה לגב' מרים אוחיון, אשת מקצוע פורצת דרך ומומחית בתחום ASD כקלינאית תקשורת. מרים השקיעה שעות רבות בחקר המיפוי, בהתאמתו לאוכלוסיות שונות בשיתוף עם אנשי מקצוע רבים במרוצת שלוש שנים שבהן כתבה וערכה את המסמך.

תודות לשותפים נוספים: בשנים תשע"א עד תשע"ג השתתפו בצוות חשיבה: יוכי יחיאל, המנהלת לשעבר של בית-הספר 'לוטם' וצוות בית-הספר.

ליווי מקצועי: ד"ר יעל קמחי, ד"ר גילה טובול, ד"ר אורלי הבל, גב' איריס סגל וגב' חיה עייש (מנהלת מתי"א ר"ן).

השתתפו בתכנית החלוץ (פיילוט): בית-ספר 'דקל', אשכול גנים 'לימן' רמלה, 'מעון לימן' רחובות, גן 'רעות' רחובות, בית-ספר 'רמות' וייצמן, חטיבת הביניים 'רביץ', פתח תקווה ובית-ספר 'הראל', לוד.

תודה למפקחת בית-הספר גב' זיוה כרמי על הגיבוי המקצועי הנוגע למיפוי ועל המשך הליווי והפיתוח של בית-הספר כמסגרת חינוכית וטיפולית לתלמידים המתפקדים על רצף ASD.

תמר דוד
מנהלת בית-הספר
תשע"ה

ביבליוגרפיה

- בלקסטון, ש' והאנט-ברג, מ' (2013). **מעגלים חברתיים - תיעוד התקשורת של אנשים עם צרכים תקשורתיים מורכבים ושותפי התקשורת שלהם**. פתח תקווה: איזק ישראל: תקשורת תומכת וחליפית, 6.
- דרמר, א' ולביא, ו' (2007). **לוחות בסריקה שמיעתית - כשכל הדרכים נראות חסומות**. שנתון איזק.
- וייו, ג' (2009). **בסיס לבניית תכנית תקשורת עבור בנות עם תסמונת רט**. רמת גן: עמותה לתסמונת רט.
- חצרוני, א' (2010). **תקשורת תומכת חליפית מדריך לצוות הרב מקצועי במסגרות חינוך המיוחד**. תל אביב: מעלות.
- טל, ד' (2008). **תכנית לימודים כיתתית ותכניות לימוד אישיות בכיתה לחינוך מיוחד: טיב הזיקה ביניהן בעידן של חיזוק השילוב החברתי בקהילה**. חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת חיפה, חיפה.
- כל זכות. **חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלויות**, נדלה מ: <http://www.kolzhut.org.il> אפריל, 2016.
- מנולסון, א' (1992). **לשיחה דרושים שניים**. תל אביב: מרכז האנן.
- משרד החינוך, (2007). **תכנון לימודים לתלמידים עם צרכים מיוחדים הלומדים במסגרות החינוך השונות**. נדלה מ: <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/SpecialTichnunVeTochniyotLimudim/TichnunLimudim/MismachAv.htm> אפריל 2016
- משרד החינוך, (2007 ב'), **מדריך ליישום ולהטמעה של יעדי החינוך הלשוני בחינוך המיוחד**.
- <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/SpecialTichnunVeTochniyotLimudim/TochniotLimudim/Ishoni.htm> אפריל 2016
- משרד החינוך (2010). **'מורה נבוכים': מדריך לעובד החדש, יום הכוון לעובדים חדשים ממקצועות הבריאות**.
- קרייזר, ו' (2009). **לקויות השפה של ילדים עם פיגור שכלי**. בתוך: א' רום, ב' צור, וו' קרייזר (עורכות), **שפה וקוץ בה**. תל אביב: מכון מופ"ת.
- רום, א', סגל, מ' וצור, ב' (2005). **ילד מה הוא אומר? על התפתחות השפה מלידה ועד שש**. תל אביב: מכון מופ"ת.
- רום, א', צור, ב' וקרייזר, ו' (2009). **שפה וקוץ בה**. תל אביב: מכון מופ"ת.
- שטיימן, מ' (2009). **תקשורת, שפה ודיבור אצל ילדים עם לקויות על הרצף האוטיסטי**. בתוך: א' רום, ב' צור, וו' קרייזר, (עורכות), **שפה וקוץ בה**. תל אביב: מכון מופ"ת.

- Bailey, R.L., Parette Jr., H.P., Stoner, J.B., Angell, M.E. & Carroll, K. (2006). Family members' perceptions of augmentative and alternative communication device use. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, Vol 37(1), Jan 2006, pp. 50-60.
- Beukelman, D.R. & Mirenda, P. (2005). *Augmentative and alternative communication, management of severe communication disorders in children and adult*. Baltimore : Paul H. Brookes Pub
- Beukelman D.R. & Mirenda, P. (2013). *Augmentative and alternative communication Supporting Children & Adults with Complex Communication Needs..* Baltimore, Maryland: Paul H. Brookes Publishing Co.
- Cascella, W.P. & McNamara, K.M. (2005). Empowering Students with Severe Disabilities to Actualize Communication skills. *Teaching Exceptional Children*, 37(3).
- Oliva, F. P. (2005). *Developing the Curriculum* (6th ed.). Boston: Pearson Education, Inc.
- Ostry, C., Wolfe, P.S., & Rusch, F.R. (2008). A review and analysis of the picture exchange communication system (pecs) for individual with autism spectrum disorder using a paradigm of communication competence. *Research & Practice for Person with Severe Disabilities*, 33, pp. 13-24.
- Snell, M. E., Brady, N., Mclean, L., Ogltra, T.B., Siegel, E., Sylvester, L., Mineo, B., Paul, D., Ronski, A.M. & Sencik, R. (2010). Twenty years of communication intervention research with individuals who have severe intellectual and developmental disabilities. *American Association of Intellectual and developmental Disabilities*, 115 (5), pp. 364-380.
- Starble, A., Hutchins, T., Favro, M.A., Prelock, P., & Bitner, B. (2005). Family-Centered Intervention and Satisfaction with AAC Device Training. *Communication Disorders Quarterly*, 27(1) , pp. 47-54.
- Stoner, J.B., Beck, A.R., Bock, S. J., Hickey, K., Kosuwan, K. & Thompson, J.R. (2006). The Effectiveness of the Picture Exchange Communication System with Nonspeaking Adults. *Remedial and Special Education*, Vol 27(3), May-Jun 2006, pp. 154-165.
- Watson, L.R., Lord, C., Schaffer, B. & Scopler, E. (Eds.) (1989). *Teaching Spontaneous Communication to Autistic and Developmentally Handicapped Children*. Austin, TX: Pro-Ed.
- Williams, G.J., & Reisberg, L. (2003). Successful inclusion: Teaching social skills through curriculum integration. *Invention in School and Clinic*, 38(4), 2-5-2010.

